

Landstrategierna och Miljön

Maj 1999

STYRELSEN FÖR INTERNATIONELLT
UTVECKLINGSSAMARBETE

Avdelningen för Naturresurser och Miljö

Sidas Handlingsprogram för hållbar utveckling – citat ur policydelen:

"I *landstrategierna* för Sveriges samarbetsländer läggs inriktningen av utvecklingssamarbetet för de närmaste åren fast. En utgångspunkt för landstrategiarbetet skall vara att pröva om det svenska biståndet till landet ifråga skall ha som mål att bidra till särskilda biståndsinsatser på miljöområdet. En analys av miljöaspekterna skall alltid ges en central plats i arbetet med att ta fram en landstrategi. Miljöanalysen skall vara fokuserad på det svenska biståndet till landet ifråga och ta upp *dels* miljöaspekter på det svenska biståndet som helhet, *dels* föreslå vilka miljökomponenter som skall läggas till biståndsinsatser med annan huvudinriktning, *dels* föreslå vilka särskilda insatser på miljöområdet som bör prioriteras om sådana insatser skall förekomma."

Landstrategierna och miljön

Landstrategierna, med rätt uppläggning och innehåll, hör till de viktigaste verktygen för att fokusera det svenska biståndet på en miljömässigt hållbar utveckling.

I policydelen i Sidas *Handlingsprogram för hållbar utveckling* läggs miljöriktlinjer för landstrategierna fast – se rutan på motstående sida.

Man kan säga att landstrategierna måste innehålla en form av strategisk miljökonsekvensbedömning.

En väl genomförd miljökonsekvensbedömning på strategisk nivå anger om ett samarbetsland i väsentliga avseenden står inför en utveckling som är miljömässigt hållbar, vilka de kritiska frågorna är för landet och vad Sverige bäst kan bidra med. Den svarar på frågor om kopplingar mellan miljö och ekonomisk tillväxt, mellan miljö och fattigdom, vilka direkta miljöinsatser som är viktigast och - inte minst viktigt - vilka miljöaspekter som måste beaktas i allt det övriga internationella samarbetet, det som inte är direkt miljöinriktat.

Detta är den ambitiösa, men samtidigt nödvändiga ansatsen om det svenska biståndet inte skall bidra till den okritiska, ohållbara utveckling som världens länder i så stor utsträckning hittills ägnat sig åt.

Hur lever vi upp till ambitionerna när det gäller hanteringen av miljöaspekter i landanalyser och landstrategier? Och hur tydliga är kraven från UD? Vad kan göras för att höja kvalitén på landstrategierna?

Som ett led i Sidas kontinuerligt pågående arbete med att förbättra hanteringen av miljöaspekterna på verksamheten har vi bett Anders Ekbom vid Enheten för Miljöekonomi (EME) vid Göteborgs Universitet ge sin syn på dessa frågor. Han har erfarenhet från arbete med landstrategier och miljö inom Världsbankens Afrikaavdelning.

Anders Ekbom svarar själv för analys, slutsatser och rekommendationer i den här rapporten. Med en försiktig formulering kan man hävda att bilden är ojämn. Anders Ekbom pekar både på brister och på goda exempel.

Inom Sida kommer vi att arbeta vidare med att förbättra miljöinnehållet i landstrategierna, bl.a. med hjälp av slutsatserna och rekommendationerna i rapporten.

Mats Segnestam
Chef för Sidas Miljöpolicyenhet

Integrerar Sida miljö i landstrategierna?

**- en bedömning av 17 landstrategier från 1996-98 och
tankar kring det framtida landstrategiarbetet**

Rapporten har skrivits av

Anders Ekbom

Enheten för Miljöekonomi
Nationalekonomiska institutionen
Göteborgs Universitet

på uppdrag av

Sidas Miljöpolicyenhet

Maj 1999

Innehållsförteckning

<i>Sammanfattning</i>	3
1. Introduktion	6
2. Kvalitetskriterier	6
3. Resultat – Sidas landstrategier	9
4. UD:s uppdragsbeskrivningar – en genomgång	12
5. Rekommendationer	13
Bilaga 1: Kvalitetskriterier	18
Bilaga 2: Landstrategiernas miljöintegrering	27
Bilaga 3: Goda exempel	28
Bilaga 4: Miljöindikatorer på landnivå	34
Bilaga 5: UD:s uppdragsbeskrivningar	35
Bilaga 6: Uppdragsbeskrivning för bedömningen	36
Referenser	38

Sammanfattning

Sidas landstrategi (LS) är det mest centrala dokumentet i formuleringen av de svenska biståndsmålen och identifieringen av insatsområden i varje mottagarland. För att tillgodose Sidas miljömål och höja kvaliteten på det svenska biståndet, krävs att miljöaspekterna beaktas och är väl integrerade i landstrategierna. Om miljöfrågorna inte beaktas kommer mottagarländernas ekonomiska och sociala utveckling inte vara hållbar.

På uppdrag av Sidas Miljöpolicyenhet syftar denna rapport till att utvärdera i vilken mån miljöaspekter hittills har integrerats i landstrategierna. Bedömningen baseras på 17 landstrategier som producerats under åren 1996–1998 för följande länder: Bangladesh, Bolivia, Filippinerna, Indien, Kambodja, Kenya, Laos, Mozambique, Namibia, Nicaragua, Sri Lanka, Sydafrika, Tanzania, Vietnam, Västbanken och Gaza, Zambia och Zimbabwe.

Kvalitetskriterier för miljöintegrering i landstrategier

Riksdags- och regeringsbeslut och riktlinjer för att miljöaspekterna skall integreras i det svenska biståndet finns redan för Sida. Likaså finns principer, vägledning och förslag på arbetsmetoder för *hur* detta arbete kan göras. Dessa är främst beskrivna i Sidas handlingsprogram för hållbar utveckling (Sida, 1998a), i anvisningarna för arbetet med landstrategi och landplan (Sida, 1998c), i hjälpredan för miljöintegrering i landstrategiarbetet (Sida, 1997), samt i riktlinjerna för miljökonsekvensbedömningar i utvecklingssamarbetet (Sida, 1998b).

För att operationalisera syftet med denna bedömning har vissa relevanta frågeställningar identifierats. De utgör *kvalitetskriterier* för miljöbedömning av landstrategierna, och kan användas som ett "filter" för bedömning och kritisk granskning, men också som vägledning för bättre miljöintegrering. För att strukturera kvalitetskriterierna, har de utvecklats under tre teman: miljöstatus, drivkrafter och respons.

Miljöstatus behandlar i vilken mån landstrategin beskriver landets viktigaste miljöproblem, dess naturresursberoende, samt internationella miljöaspekter. *Drivkrafter* är de bakomliggande orsakerna till miljöproblemen och sambanden mellan orsakerna. Drivkrafter som bör beaktas är ländernas ekonomiska politik, skuldsituation, strukturanpassning, hälsosituation, fattigdom, ojämlikhet, gender, institutioner, äganderätter, befolkningsökning och miljörelaterade risker. *Respons* behandlar Sidas, andra givares och mottagarlandets åtgärder mot miljöproblemen och dess drivkrafter. I rapporten utvärderas huruvida landstrategin beaktar mottagarlandets eget miljöarbete, de svenska miljöinsatserna hittills, Sidas miljöanalys, biståndets hållbarhet, miljöarbetet i planeringsprocessen, eller anger de viktigaste miljöbesluten och åtgärderna under strategiperioden. Således innebär detta att varje landstrategi totalt har granskats utifrån 14 olika kvalitetskriterier/frågeställningar.

Sidas landstrategier - resultat

Bedömningens viktigaste resultat är att *miljöaspekterna är bristfälligt integrerade i flertalet av Sidas landstrategier*. En strategisk miljöanalys görs i regel ej. Ej heller förs en diskussion huruvida Sidas samlade biståndsinnsats i landet bidrar/har bidragit till en hållbar utveckling. Kvaliteten ("djupet") och omfattningen ("bredden") på miljöintegreringen varierar kraftigt mellan landstrategierna. Vissa landstrategier avhandlar miljö som en "sektor" i ett kort avsnitt

med bristande integrering av miljöfrågorna i övriga delar av strategin, med egen problembeskrivning, egna mål och separata åtgärder – ofta i fristående miljöprojekt. Andra beskriver miljöproblemens karaktär, omfattning och drivkrafter mer utförligt (ex. Namibia). I något fall (Indien) genomsyrar miljöhänsyn strategins utformning och innehåll.

Ca. 60% av landstrategierna omnämner minst ett av landets miljöproblem, men endast i 25% av fallen förs en mer utförlig diskussion kring miljöproblemets karaktär, omfattning och orsaker. Granskningen visar också att hälsa, skuldsituation och strukturanpassning belyses mindre än andra drivkrafter. Samspelet mellan drivkrafterna och deras gemensamma miljöpåverkan diskuteras som regel ej. Sidas pågående miljöarbete (mål, beslut och åtgärder) omnämns relativt ofta, men i vaga termer. Mottagarlandets miljöarbete beskrivs ofta, men endast utifrån Sidas stöd till detta vilket gör att en helhetsbild av landets miljöarbete saknas. Ingen landstrategi refererar till ländernas nationella miljöhandlingsplaner, som vanligtvis baserats på omfattande bakgrundstudier och deltagande. Däremot har ländernas sektorstrategier (för naturresurshantering) utnyttjats i större omfattning för att formulera Sidas miljömål och identifiera Sidas insatsområden. Slutligen, landstrategiernas planeringsprocess och hur miljöaspekterna handlagts i denna återges vanligtvis inte.

Som ett sätt att förbättra miljöintegreringen återger rapporten *ett flertal goda exempel som hämtats från nu gällande landstrategier*. De kan tjäna som inspirationskällor och riktmärken för framtida arbete inom området.

UDs uppdragsbeskrivningar – en genomgång

Utgångspunkterna för landstrategiernas innehåll ges i UD:s uppdragsbeskrivningar. Mot bakgrund av uppdragsbeskrivningarnas stora betydelse för utformningen av (de utvärderade) landstrategierna, har en genomgång ur miljöperspektiv gjorts av dessa. Uppdragsbeskrivningarna föreskriver innehållet i landstrategins tre delar: resultatanalys, landanalys, och förslag till landstrategi.

Genomgången visar att miljö nämnts på något sätt i 70% av uppdragsbeskrivningarna. Miljöfrågorna tas huvudsakligen upp i föreskrifterna för Landanalysens innehåll och Förslag till landstrategi. Ingen uppdragsbeskrivning tar däremot upp miljöfrågorna i föreskrifterna för Resultatanalysen. Genomgången visar att uppdragsbeskrivningarna i stort inkluderar miljöfrågorna, men endast i mycket generella ordalag. Endast i enstaka fall anges mer specifikt de ramar och utgångspunkter som skall gälla för landstrategins miljöanalys. Andra politiska, sociala och ekonomiska frågor behandlas oftast mer utförligt, och de strategiska övervägandena på dessa områden efterfrågas ofta baserat på en mer initierad diskussion, än den som gäller miljöaspekterna.

Rekommendationer

Den viktigaste rekommendationen för att förbättra landstrategierna ur miljösynpunkt är att:

- i varje landstrategi systematiskt och strategiskt analysera huruvida Sidas bistånd bidrar till en hållbar utveckling.

Vidare rekommenderas det att man i landstrategiarbetet:

- noggrannare följer de beslut, riktlinjer, principer och den vägledning som finns för miljöanalys och -integrering i Sidas landstrategier;
- lägger särskild vikt vid att analysera sambanden mellan fattigdom, ekonomi och miljö.
- i högre grad beaktar de långsiktiga miljöeffekterna av Sidas bistånd;
- skapar väl integrerade processer i förarbetet till varje landstrategi;
- specificerar och prioriterar miljömålen och åtgärderna tydligare; och
- proportionerar miljömål, åtgärder och finansiering sinsemellan.

Vidare bör man i landstrategierna :

- uppmärksamma de internationella miljökonventioner mottagarlandet åtagit sig att följa;
- identifiera och inkludera nationella miljöindikatorer i landstrategierna;
- tydliggöra kraven på miljöhänsyn i det svenska biståndet i samtalen med mottagarlandet;
- bygga in mer miljöinsatser i Sidas sektorstöd (utöver stödet till fristående miljöprojekt);
- i högre grad lyfta fram goda exempel på strategisk miljöanalys inom Sida;
- öka efterfrågan och kompetensen i strategisk miljöanalys bland Sidas handläggare;
- utveckla nya arbetsformer för stärkt miljöintegrering i landstrategiarbetet, samt
- förbättra kvaliteten ur miljösynpunkt på UD:s uppdragsbeskrivningar, genom att tydligare och mer utförligt efterfråga en strategisk miljöanalys i Sidas landstrategier.

I rapporten anges ett antal nya arbetsmetoder för att förbättra kvaliteten i landstrategierna ur miljösynpunkt. Exempel på de som bör tas in i miljöanalysen är bl. a.:

- system för identifiering och analys av nationella miljöindikatorer;
- miljöjusterade nationalräkenskaper, s.k. ”grön” BNP;
- fattigdomsanalys med miljökoppling;
- sektoriella miljökonsekvensbedömningar;
- regionala miljöstrategier och handlingsplaner;
- strategiska översyner ur miljösynpunkt av institutioner och lagstiftning; samt
- offentlig intäkts- och utgiftsanalys ur ett hållbarhetsperspektiv.

1. Introduktion

För att förbättra kvaliteten på det svenska biståndet och tillgodose att dess miljömål uppfylls, krävs att miljöaspekterna är väl integrerade i såväl strategier som praktisk verksamhet. Om miljöaspekterna ej beaktas kommer mottagarländernas ekonomiska och sociala utveckling inte vara hållbar. Sidas kanske viktigaste instrument att säkerställa detta är Sidas landstrategier, som den svenska regeringen har beslutat skall upprättas för varje mottagarland i det bilaterala utvecklingssamarbetet¹.

På uppdrag av Sidas Miljöpolicyenhet syftar denna rapport till att utvärdera i vilken mån miljöaspekter har beaktats och integrerats i Sidas landstrategier. Bedömningen baseras på en genomgång av sjutton landstrategier som producerats under åren 1996 –1998 för följande länder: Bangladesh, Bolivia, Filippinerna, Indien, Kambodja, Kenya, Laos, Mozambique, Namibia, Nicaragua, Sri Lanka, Sydafrika, Tanzania, Vietnam, Västbanken och Gaza, Zambia och Zimbabwe. Urvalet syftar till bred geografisk täckning samt aktualitet. Då de i regel täcker en flerårsperiod sträcker sig många av strategierna en bit in på 2000-talet.

Sidas formulering av landstrategier styrs av två riktlinjer: dels de allmänna riktlinjer om beredningsordning för landstrategier som fastställts i ett regeringsbeslut (1995-10-25), dels de specifika riktlinjer som utarbetas i UD:s uppdragsbeskrivningar. Landstrategierna innehåller i regel fyra delar: (1) en resultatanalys som sammanfattar och analyserar utvecklings-samarbetet under den gångna strategiperioden, (2) en landanalys som är framåtblickande och beskriver landets sociala, ekonomiska, politiska förutsättningar och verksamheter, (3) ett förslag till landstrategi som beskriver det svenska utvecklingssamarbetets inriktning i landet, biståndets målsättningar och de åtgärder som krävs för att uppnå biståndsmålen, och (4) de administrativa konsekvenserna av den föreslagna strategin, dvs behovet av personal och andra finansiella resurser i Sverige och mottagarlandet för strategins genomförande. Strategin omfattar en 3-5 årsperiod, och beskriver vanligtvis andra givares verksamhet samt vissa utvecklingsindikatorer.

Givet Sidas miljömål och handlingsprogram för hållbar utveckling, ställs i denna rapport frågan: beaktas miljöaspekterna i landstrategierna?

2. Kvalitetskriterier

För att besvara denna fråga utvärderas systematiskt huruvida en strategisk miljöanalys gjorts i varje landstrategi. Bedömningen har gjorts mot bakgrund av ett antal frågeställningar eller kvalitetskriterier. De beskrivs kort nedan och mer utförligt i Bilaga 1. För att underlätta förståelsen för hur de olika frågeställningarna hänger ihop i ett mer övergripande sammanhang är de utvecklade under tre bredare teman - miljöstatus, drivkrafter och respons:

¹ I Sidas handlingsprogram för hållbar utveckling (1998a) fastslås att Sida bör arbeta med att integrera miljöfrågorna i landstrategierna.

Miljöstatus behandlar i vilken mån landstrategin innehåller en beskrivning av landets viktigaste miljöproblem, dess naturresursberoende, samt landets internationella miljöaspekter. **Drivkrafter** behandlar huruvida landstrategin analyserar de bakomliggande orsakerna till miljöproblemen och sambanden dem emellan. **Respons** behandlar Sidas, andra givares och mottagarlandets insatser för att åtgärda eller förebygga miljöproblemen och dess drivkrafter.

A. Miljöstatus

Landstrategierna har bedömts utifrån huruvida de nationella miljöproblemen beskrivs och om följande frågor beaktats: i vilken utsträckning är landet beroende av sin naturresursbas? Vilka är de mest betydelsefulla naturtillgångarna? Vilka är landets (viktigaste) miljöproblem? Vilken är den fysiska och ekonomiska omfattningen på dessa? Används miljöindikatorer i analysen för att fånga upp viktiga miljötrender och förändringsprocesser? Vilka miljörelaterade risker utsätts landet för, och vilka irreversibla processer, med påverkan på enskilda arter eller hela ekosystem, kan man skönja? Vilka är återverkningarna av miljöproblemen på människor, samhälle och ekonomi?

Vidare, beaktar landstrategin landets internationella miljöaspekter? Ingår landet exempelvis i ett internationellt betydelsefullt ekosystem, såsom ett gränsöverskridande avrinningsområde, kustzon eller sammanhållen regnskog, som kräver regionala lösningar? Har landet utrotningshotade arter av global betydelse? Bidrar landet till gränsöverskridande föroreningar och globala miljöproblem? Vilka internationella konventioner har landet åtagit sig att följa?

B. Drivkrafter

Landstrategin har vidare bedömts utifrån ifall de bakomliggande drivkrafterna till miljöproblemen identifierats och analyserats. Landstrategin bör analysera följande frågor: vilka är de viktigaste policy- och marknadsmisslyckandena, som ger upphov till miljöproblemen? Leder de ekonomiska incitamenten till ett hållbart utnyttjande av miljön? Hur ser sambanden ut mellan miljö och hälsa? Ger ekonomins påverkan på miljön negativa hälsoeffekter, och hur kan de åtgärdas effektivt? Beskrivs sambanden mellan fattigdom och miljö? I så fall, anges de åtgärder som krävs för att bryta den onda cirkeln? Hur bidrar ojämlikheter och orättvisor mellan människor till miljöproblemen? Har miljöfrågorna belysts ur ett genderperspektiv?

Hur påverkar landets institutioner och rättsvårdande myndigheter miljön? Är äganderätterna beskrivna och bidrar de till framsynt hushållning med landets naturresurser? Analyseras befolkningstillväxtens miljöpåverkan? I ljuset av det ökade befolkningstrycket, diskuteras de kritiska belastningsgränserna för miljön i landet? Givet ökande behov av mat och bränsle, leder befolkningstillväxten till omfattande folkomflyttningar med miljöförsämringar som följd effekt?

Diskuterar landstrategin hur den makro-ekonomiska politiken bidrar till negativa eller positiva miljöeffekter? Finns det kritiska sektorer med omfattande miljöpåverkan? Analyseras exempelvis miljöeffekterna av olika priser, skatter, avgifter, subventioner, kvoter, koncessioner och avverkningsrätter. Finns det subventioner som bidrar till överutnyttjande av naturresurser? Orsakar eventuella skatter och avgifter ineffektivitet och missvisande priser, som leder till föroreningar eller slöseri av naturresurser? Hur bidrar marknadsreglering eller

-liberalisering till förändringar i miljön? Om en sektor identifierats i landstrategin för särskilt stöd: vilka är miljöeffekterna om sektorn skulle expandera? I ett vidare perspektiv: vilka är miljöeffekterna av ekonomisk tillväxt för landet?

Döljer de traditionella nationalräkenskaperna (BNP) viktiga miljötrender som undergräver en hållbar utveckling? Beaktar landstrategin miljöeffekterna av ländernas skuldsituation och strukturanpassningsprogram? Stimulerar ländernas skuldtjänstreglering och behov av hårdvaluta till en icke hållbar exploatering av naturresurser och miljö, och export av råvaror?

Inkluderar landstrategin en analys av miljörelaterade risker? Föreligger miljörelaterade risker såsom den ökande exploateringen av skogar, färskvatten och marina resurser, förorenande industrianläggningar och kraftverk, läckande avfallsdepåer, etc.? Analyseras hur riskerna kan försvåra biståndsimpakteringen under strategiperioden? Finns det en beredskap för att hantera riskerna? Diskuterar strategin hur de miljörelaterade riskerna kan förebyggas eller hur negativa effekter kan lindras?

C. Respons

Detta avsnitt utvärderar huruvida respektive landstrategi angett de åtgärder som vidtagits och planerar att vidtas som respons på landets miljöproblem och dess drivkrafter. Exempelvis, beskriver landstrategin mottagarlandets och Sidas miljöarbete (i landet)? Vidare, omnämns annat miljöarbete som utförs av näringslivet, enskilda miljöorganisationer, andra grupper inom det civila samhället, eller andra biståndsgivare? Innehåller landstrategin en beskrivning och kritisk granskning ur miljösynpunkt av de nationella utvecklingsprogram och strategiska miljöhandlingsplaner som mottagarlandet sammanställt?² Innehåller landstrategin nationella miljöindikatorer för utvärdera hållbarheten i mottagarlandets utveckling?

Diskuteras huruvida det svenska stödet bidrar/har bidragit till en hållbar utveckling? Har miljöaspekterna integrerats i LS-processen och har processen beskrivits i själva landstrategin? Anger landstrategin de miljöbeslut och åtgärder som planerar att genomföras? Anges de ekonomiska resurser som bör ställas till förfogande för att genomföra insatserna och uppfylla målen?

Givet behovet av koncisa landstrategier kan det givetvis vara svårt att inrymma en utförligare behandling av alla de frågeställningar som skisserats ovan. I den mån någon eller flera av dessa ej kan ges tillräckligt utrymme i landstrategin bör det dock tydligt anges i vilka andra dokument ("byggstenar") de utvecklas.

Som regel finns miljömålen och åtgärderna formulerade i olika sektorstrategier eller miljöprojekt/-program. Landstrategin bör därför som ett minimum peka på dessa, tydligt ange Sidas övergripande miljömål och de åtgärder och ekonomiska resurser som krävs för att uppnå dessa mål, samt i övrigt formulera en strategi och andra åtgärder som ej motverkar, utan leder till, en hållbar utveckling.

² S.k. *National Environmental Action Plans* (NEAPs), som främst stötts av Världsbanken, eller *National Conservation Strategies* (NCSs) som ursprungligen initierats av IUCN, eller *National Strategies for Sustainable Development* (NSSD).

3. Resultat – Sidas landstrategier

I detta avsnitt sammanfattas och analyseras de resultat, som bedömningen av landstrategierna - baserat på kvalitetskriterierna - givit.

Först skall det dock nämnas att i denna typ av bedömning ryms givetvis ett visst mått av subjektivitet, eftersom frågeställningarna som utvärderas ej kan mätas helt objektivt. Man bör också vara försiktig i jämförelser mellan länder, eftersom de länder Sida stöder kan skilja sig avsevärt sinsemellan. Vidare kan behovet att utförligt diskutera de olika fråge-ställningarna (kvalitetskriterierna) variera mellan länder beroende på exempelvis geografiska och demografiska betingelser. Därför förväntas inte att precis alla landstrategier skall innehålla en lika omfattande analys och diskussion av alla kriterier. Alla landstrategiprocesser bör dock reflektera över alla frågeställningarna, och bedöma i vilken grad de bör behandlas i själva landstrategin. I de fall t.ex. de miljörelaterade riskerna bedöms som små under strategiperioden bör denna slutsats stärkas i dokumentet.

Trots kvalitetskriteriernas eventuella brister finns det dock en viktig poäng i att försöka närma sig detta arbetsområde mer systematiskt. Att bedöma landstrategier utifrån de 14 beskrivna kvalitetskriterierna utgör en strukturerad ansats, och ger en första fingervisning om de faktorer som är viktigast i arbetet med att integrera miljöaspekter i landstrategierna. Försiktigheten i jämförelser till trots, visar vår översikt några viktiga gemensamma resultat:

• **Miljöaspekterna är bristfälligt integrerade i flertalet av Sidas landstrategier.** Översikten av landstrategiernas miljöintegrering (presenterad i Bilaga 2) visar att endast 35% av landstrategierna för en mer utförlig diskussion kring minst två kvalitetskriterier. Fyra landstrategier (Bolivia, Mozambique, Sri Lanka och Västbanken/Gaza) för ingen diskussion kring något kvalitetskriterium, dvs innehåller ingen miljöanalys alls. Kring fyra kvalitetskriterier (miljö och hälsa, skuldsituation-strukturanpassning och miljö, mottagarlandets miljöarbete, och miljöintegrering i planeringsprocessen) förs ingen utförligare diskussion alls i någon landstrategi.

• **Kvaliteten ("djupet") på miljöanalysen varierar kraftigt mellan landstrategierna.** I vissa landstrategier avhandlas miljö som en "sektor" och förekommer endast som ett kort avsnitt, med egen problembeskrivning, egna mål och separata åtgärder – ofta i fristående miljöprojekt. I andra landstrategier beskrivs miljöproblemens karaktär, omfattning och drivkrafter mer utförligt. Exempelvis, i landstrategin för Indien är miljöhänsyn ett genomgående tema och miljötänkande genomsyrar hela strategins utformning av mål och åtgärder, ofta med konsekvenser för ett flertal sektorer. Miljöarbetet begränsas inte endast till miljöministeriet, utan är en angelägenhet för ett flertal ministerier och andra aktörer.

• **Omfattningen ("bredden") på miljöintegreringen varierar avsevärt mellan landstrategierna.** Vissa landstrategier berör få av de kvalitetskriterier som ställts upp, medan andra visar på en större bredd i analysen: dvs. de flesta kvalitetskriterierna diskuteras. Strategierna med mindre bredd i analysen innehåller ofta en knapphändig beskrivning av landets miljöproblem, ofta utan någon vidare analys av miljöproblems omfattning och drivkrafter. Kopplingarna mellan miljö och hälsa, fattigdom, institutioner, befolkningsökning och den ekonomiska politiken lyser med sin frånvaro, likaså analysen av miljörelaterade risker. Bedömningen visare vidare att en bristfällig miljöanalys ofta åtföljs av ett mycket begränsat miljöarbete. Omvänt visar flera landstrategier att ju mera man trängt in i miljöproblemens omfattning, orsaker och effekter, desto tydligare och starkare blir responsen.

• **Landets miljöproblem återges relativt väl kvalitativt, men inte kvantitativt.** De kvalitetskriterier som är oftast omnämnda och bäst analyserade är mottagarlandets miljöproblem, Sidas pågående miljöstöd, samt de föreslagna målen och besluten för strategiperiodens miljöarbete. I drygt 80% av landstrategierna är mottagarlandets miljöproblem åtminstone omnämnda, men i endast 25% av strategierna förs en mer utförlig diskussion kring dessa. Inte i någon strategi har något miljöproblem beskrivits kvantitativt eller i ekonomiska termer. Kontrasten gentemot t.ex. beskrivningen av fattigdom, läs- och skrivkunnighet, hälsa och ekonomi är slående. Internationella miljöaspekter är väldigt sällan beaktade, både vad gäller landets bidrag till, och påverkan av, internationella miljöproblem.

• **Sidas miljöanalys görs inte eller återges inte.** Få landanalyser visar tydligt att en oberoende miljöanalys har gjorts inom Sida som en del av förarbetet till landstrategin. Ingen landstrategi hänvisar uttryckligen till den i de fall den existerar, och eller den process inom vilket den framtagits. Då Sidas egen miljöanalys är den viktigaste byggstenen för Sidas identifiering av mål och insatsområden som syftar till att åtgärda landets miljöproblem, är det angeläget att varje landstrategi tydligt återger miljöanalysens innehåll och slutsatser. I de fall det inte förhåller sig så bör strategin föreslå lämpliga åtgärder, exempelvis miljöstudier under strategiperioden, för att möjliggöra en ordentlig miljöanalys i nästkommande landstrategi.

• **Annat analytiskt arbete kopplas ej till miljöanalysen.** Landstrategierna använder inte, eller återger inte, de studier eller utredningar som angränsar till miljöfrågorna (ex. fattigdom, hälsa) för att analysera miljöproblemen, dess drivkrafter, eller tvärfrågnas samband.

• **Hälsa, skuldsituation och strukturanpassning belyses mindre än andra drivkrafter.** Det kan förvisso förhålla sig så att ett lands strukturanpassningsprocess och hälso- och skuldsituation är mindre viktiga som drivkrafter till en försämrad miljö än några av de andra som identifierats. Kanske bidrar inte dessa problemområden i någon nämnvärd omfattning till att ländernas miljö förändras - positivt eller negativt. Huruvida det faktiskt förhåller sig så kan man inte veta av de studerade landstrategierna, utan endast konstatera att någon vidare diskussion icke förts kring dessa frågor. Då andra studier och utredningar dock visat att det onekligen finns viktiga samband mellan dem så vore en generellt ökad bevakning av vikt. En ökad diskussion behöver inte heller ske på bekostnad av bevakningen av andra drivkrafter.

• **Mottagarlandets miljöarbete beskrivs delvis, men helhetsbild saknas.** Knappt 60% av landstrategierna omnämner mottagarlandets eget miljöarbete, men ingen för en mer utförlig diskussion eller ger en mer omfattande bild. Exempelvis, inte i något fall omnämns eller diskuteras de nationella miljöhandlingsplaner (NEAP, NCS, NSSD) som utarbetats under det senaste årtiondet. Vidare, trots att flertalet av länderna som studeras har åtagit sig att följa de internationella miljövårdskonventionerna, uppmärksammas detta i stort inte alls i vårt urval av landstrategier. Däremot har man i större omfattning utnyttjat ländernas sektorpolicies för exempelvis vatten-, skog- och markanvändning i formuleringen av Sidas förslag till miljöinsatser. Mottagarländernas miljöarbete beskrivs främst i förhållande till de områden inom vilka Sida verkar eller planerar att verka.

Denna selektivitet är måhända framtvingad av behovet av koncentrerat bistånd, men i avsaknad av den samlade bild av landets miljömål och miljöinsatser som presenteras i NEAP/NCS/NSSD reduceras förståelsen av Sidas specifika viljeinriktning. Sektorpolicies ger förvisso viss vägledning åt miljöarbetet, men utan en bredare miljöanalys minskar möjligheten till kostnadseffektiva mellansektoriella avvägningar. Sällan problematiseras hur

Sidas begränsade resurser kan komma landets miljö tillgodo allra bäst. En bredare ansats vore önskvärd.

• **Sidas miljöarbete är ofta omnämnt men i vaga termer.** Sidas miljöarbete, vilket här omfattar en beskrivning av Sidas existerande miljöarbete i landet, Sidas miljömål och föreslagna insatser under strategiperioden, anges ofta (>90%) i landstrategierna, men i allmänna termer. Vanligtvis skrivs att "Sidas bistånd skall bedrivas med miljöhänsyn, syftande till en hållbar utveckling i landet". Däremot är de specifika miljömål och åtgärder som skall leda dit vagare preciserade. Ofta är de inte alls angivna och endast i ett fåtal fall beskrivs de mer utförligt. Än mer sällan anges de kostnader (eller det verksamhetsanslag) som krävs för att möjliggöra att Sidas miljömål kan uppfyllas. Visserligen anges att Sida har som mål att bidra till ökad omsorg om miljön, men en diskussion huruvida Sidas samlade biståndsinsats i landet verkligen leder till/har lett till en hållbar utveckling förs som regel ej.

• **Miljö i planeringsprocessen återges inte.** Endast landstrategin för Kenya beskriver i någon mån hur den viktiga planerings- och förankringsprocessen gått till i utformningen av landstrategin. Miljöaspekterna är endast ett delområde och en delprocess i en större helhet. Då miljöfrågorna ej kan separeras eller ses isolerade från andra frågor, är det viktigt att betona behovet av en tydligare beskrivning av den process som föregår eller ligger till grund för utformningen av varje landstrategi. En väl genomförd och tydligt beskriven process är bra även för att öka landstrategins trovärdighet och chanser till en lyckad implementering.

Ur miljösynpunkt vore det då särskilt viktigt att beskriva i vilken grad lokala målgrupper (*stakeholders*) har inkluderats i processen. Dessa kan utgöras av representanter för offer av miljöförsämringar, riskgrupper eller enskilda miljöorganisationer. Givetvis bör dessa kompletteras av andra samhällseliga företrädare samt miljöexperter.

• **Goda exempel på miljöintegrering finns.** Trots att det är fullt möjligt att integrera miljöaspekterna i landstrategierna har man oftast inte gjort det. Det kan lätt invändas att landstrategins begränsade format inte tillåter integrering av miljöaspekter av det slag som föreslagits ovan. Men i ett flertal av strategierna har en mer utförlig diskussion faktiskt förts kring ett eller flera kvalitetskriterier, varav vissa kan beskrivas som goda exempel och tjäna som referenser och inspirationskällor inför formuleringen av nya strategier. Landstrategierna för Indien och Namibia förtjänar att nämnas särskilt i detta sammanhang. I Bilaga 3 presenteras ett urval av dessa goda exempel.

4. UD's uppdragsbeskrivningar – en genomgång

Sidas landstrategier styrs dels av de allmänna riktlinjer som regeringen fastställt, dels av UD's mer specifika uppdragsbeskrivningar. UD's uppdragsbeskrivningar är kortfattade, i regel 3-5 sidor, och består av tre delar, som föreskriver innehållet i landstrategins resultatanalys, landanalys, och förslag till landstrategi. Givet detta koncisa format och den mångfald sektorer och andra tvärfrågor som skall belysas, kan man inte förvänta sig en detaljerad diskussion kring miljöfrågorna. Mot bakgrund av uppdragsbeskrivningarnas stora betydelse för utformningen av landstrategierna, är det dock viktigt att uppdragsbeskrivningarna tydligt efterfrågar en strategisk miljöanalys i varje landstrategi. Därför har en genomgång ur miljöperspektiv gjorts av 17 uppdragsbeskrivningar, i syfte att bedöma i vilken mån de föreskriver och bidrar till att miljöaspekter beaktas i landstrategierna.

Resultat

Genomgången visar att miljö omnämns i drygt 75% av uppdragsbeskrivningarna. Miljöfrågorna tas huvudsakligen upp i föreskrifterna för landanalysens innehåll och förslaget till landstrategi. Ingen uppdragsbeskrivning tar däremot uttryckligen upp miljöfrågorna i föreskrifterna för resultatanalysen. Trots att uppdragsbeskrivningarna i stort inkluderar miljöfrågorna, så görs det oftast i mycket generella ordalag. Endast i enstaka fall anges mer specifikt de ramar och utgångspunkter som skall gälla för landstrategins miljöanalys. Andra politiska, sociala och ekonomiska frågor behandlas oftast mer utförligt, och de strategiska övervägandena efterfrågas ofta baserat på en mer initierad diskussion. En schematisk sammanställning av resultaten från denna genomgång ges i Bilaga 5.

Uppdragsbeskrivningarna ger sällan specifik vägledning om de strategiska överväganden rörande miljöfrågorna som bör göras, eller betonar att ländernas naturresursberoende, naturrikedomar, och drivkrafter till miljöproblemen bör analyseras. Endast i runt 10% av uppdragsbeskrivningarna föreskrivs att miljö och ekonomi, regionala miljöaspekter och resursfördelning tas upp. Endast i Namibias uppdragsbeskrivning föreskrivs att en diskussion kring miljörelaterade risker (ekologiska och ekonomiska begränsningar pga vattenknappheten) tas upp. Andra frågeställningar av den typ som representeras av kvalitetskriterierna i kapitel 2 behandlas i övrigt inte i någon uppdragsbeskrivning. Uppdragsbeskrivningen för Indien förtjänar dock ett omnämnande, eftersom den på ett bra sätt efterfrågar en miljöanalys, med kopplingar till såväl ekonomisk tillväxt, fattigdom, urbaniseringen, specifika sektorer (skog, energi) som globala miljöproblem. Kostnadsuppskattningar för miljöinsatserna efterfrågas också särskilt.

Genomgången visar vidare att uppdragsbeskrivningarna verkligen påverkar utformningen av landstrategierna. I de fall de betonar att särskilda frågor skall diskuteras så görs det i regel. Indien och i viss mån Namibia tjänar som goda exempel på detta, där föreskrifter om miljöhänsyn i uppdragsbeskrivningarna resulterat i en jämförelsevis mycket bättre miljöanalys och miljöintegrering i själva landstrategin.

5. Rekommendationer

Detta avsnitt behandlar centrala frågor och ger rekommendationer i arbetet med att stärka integreringen av miljöaspekter i landstrategierna.

• **Beslut, riktlinjer och vägledning om miljöarbete finns och bör beaktas noggrannare.**

Principer, riksdags- och regeringsbeslut och riktlinjer för att miljöaspekterna skall integreras i det svenska biståndet och landstrategierna finns redan för Sida. Likaså finns vägledning och förslag på arbetsmetoder för hur detta arbete skall gå till. Dessa är främst beskrivna i Sidas handlingsprogram för hållbar utveckling (Sida, 1998a), i anvisningarna för arbetet med landstrategi och landplan (Sida, 1998c), i hjälpredan för miljöanalys i landstrategiarbetet (Sida, 1997), samt i riktlinjerna för miljökonsekvensbedömningar i utvecklingssamarbetet (Sida, 1998b). Dessa bör kunna utnyttjas i högre utsträckning för att höja kvaliteten i landstrategiernas miljöanalys.

• **Beakta de långsiktiga miljöeffekterna.**

För att uppnå ett effektivt miljöarbete är det särskilt viktigt att beakta miljöns förändringsprocesser över längre tidsperioder än landstrategiernas korta tidshorisont. Många miljöeffekter följer icke-linjära förlopp med hastiga förändringar efter vissa (ofta okända) tröskelvärden passerats. Det kan exempelvis gälla jorderosion, sänkning av grundvattennivåer, flerårig kemisk gödsling, överfiskning eller successiv utrotning av enskilda arter. En del skadliga kemiska föreningar har lång nedbrytningstid och faller ut först efter en längre tid. Andra är skadliga omedelbart.

Eftersom landstrategierna vanligtvis omfattar ett ur miljösynpunkt mycket kort tidsperspektiv - ca 3-5 år - är det viktigt att försöka identifiera de viktigaste långsiktiga miljötrenderna, förutsäga dess negativa konsekvenser, och bygga in förebyggande åtgärder mot dessa i strategin. Landstrategin bör ställa frågan: vad behöver göras *nu* för att förebygga framtida miljöeffekter? Ofta är det kostsamt att vänta, men inte alltid. Kostnadseffektiviteten i föreslagna åtgärder bör studeras noga.

• **Miljöanalysen bör underbyggas av miljöstudier/data, och präglas av selektivitet och tydliga prioriteringar.**

Att i landstrategiarbetet luta sig emot det faktum att en nationell miljöhandlingsplan (NEAP, NCS, NSSD eller liknande) existerar räcker i regel ej. Många tidiga nationella miljöaktionsplaner (NEAP) saknar en tydlig kvantifiering och ekonomisk värdering av miljöskadornas omfattning eller lönsamheten av förebyggande åtgärder. De är ofta allt för oprecisa i sin analys och saknar ofta klara prioriteringar. Som ett första steg bör i alla fall varje landstrategi rapportera huruvida en nationell miljöstrategi existerar för landet, samt utgå ifrån strategins huvudsakliga slutsatser i Sidas egen miljöanalys.

Sidas miljöanalys bör dock grunda sig i en bredare insamling av miljödata och information från studier, bedömningar och kostnadsanalyser för att bättre prioritera miljöproblemen och identifiera lämpliga åtgärder. Effektivt miljöarbete och bra beslutsunderlag kräver särskilda ansträngningar. Tack vare metodutveckling och ökad datatillgång har man på sistone lyckats förbättra den fysiska kvantifieringen och den ekonomiska analysen av miljöproblem och -åtgärder. Sida bör utnyttja detta arbete.

• **Integrerade landstrategier kräver integrerat förarbete.**

Skall en hållbar och socialt uthållig utveckling uppnås i mottagarländerna är det viktigt att öka integreringen av olika teman och tvärfrågor i landstrategiarbetet, särskilt beträffande kopplingarna mellan ekonomi, miljö,

demokrati och MR, och resursrelaterade konfliktrisker. Ett sådant arbete förutsätter integrerade arbetsformer. De utvecklas bäst genom tidiga, nära och fortlöpande kontakter mellan de olika ämnesexperter som ingår i landstrategiarbetet. Exempel på nya samarbetsformer som möjliggjort mer integrerat miljöarbete är regionala ansatser (ex. regionala miljöstrategier och handlingsplaner), som beaktar och åtgärdar gränsöverskridande miljöproblem. Detta har redan inletts utmed Mekong-floden, i kustzonsplanering i östra Afrika, och vattenhantering i södra Afrika, och planeras kring Viktoria-sjön.

• **Effektivisera ordningsföljden i genomförandet av miljöinsatser.** I många länder är inte konkret miljöarbete i fält meningsfullt i avsaknad av god politik och ordentliga insatser. Stöd till skogsskydd kan exempelvis vara förgäves om det inte föregås av institutionella reformer, som klargör spelregler och säkerställer äganderätter. Stöd till industriledd tillväxt är i regel oförenligt med god omsorg om miljön såvida inte styrmedel samtidigt tillämpas och miljöövervakning inrättas som säkerställer detta. Dessa exempel pekar på behovet av att effektivisera ordningsföljden (eftersträva ”optimal sekvensering”) i genomförandet av miljöinsatser och andra reformer med påverkan på miljön.

• **Miljömål, åtgärder och finansiering bör sinsemellan stå i rimlig proportion.** I ett flertal landstrategier förutsätts biståndsinnsatsen leda till hållbar utveckling för landet i fråga. Men i flera fall väger de faktiska åtgärderna och den föreslagna budgeten allt för lätt för att tillgodose detta högt ställda mål. Därför är det viktigt att anpassa miljömålen efter den faktiska ambitions- och finansieringsnivån för åtgärderna. Allt för stor diskrepans mellan mål, insats och finansiering reducerar strategins trovärdighet. Uppmuntra till realism genom att exempelvis utveckla olika scenarier vari olika miljömål åtföljs av motsvarande åtgärdspaket och kostnadsnivåer. Baserat på tillgängliga resurser, bör den slutliga landstrategin givetvis identifiera ett huvudalternativ.

• **Använd miljöindikatorer för uppföljning av miljöförändringar.** Idag inkluderar merparten av Sidas landstrategier ett urval utvecklingsindikatorer, som syftar till att enkelt beskriva landets välfärdsnivå och underlätta en kontinuerlig uppföljning av landets utveckling. Vanligtvis omfattar de hälsa, ekonomi, fattigdom och utbildningsnivå. Men inte någon landstrategi beskriver landets miljö kvalitet eller miljöförändringar kvantitativt (t.ex. genom särskilt utvalda miljöindikatorer). Därför borde nästa generation landstrategier sträva mot att identifiera och inkludera strategiska miljöindikatorer på nationell nivå. Ett exempel på hur detta kan utformas ges (för Sydafrika) i Bilaga 4.

Det skall betonas att inte Sida på egen hand behöver utveckla och inrätta avancerade system för miljöbevakning. Mycket av detta görs redan genom andra organisationers försorg. Exempel på dessa är UNEP, UNDP, Världsbanken, World Resources Institute och FAO. Sidas uppgift är snarare att utforma rutiner för att utnyttja den tillgängliga miljöinformation regelmässigt inom landstrategiarbetet. Enkla utbildningar, kompletterade med tydliga angivelser och manualer om hur och varifrån informationen kan erhållas, bör utvecklas och spridas bland berörda handläggare.

• **Utöver stöd till fristående miljöprojekt, bygg in miljökomponenter i sektorstöd.** Då en stor del av miljöproblemen orsakas av negativa externa effekter från olika sektors verksamhet, bör man eftersträva att - utöver det stöd som ges till fristående miljöprojekt - bygga in miljökomponenter i stöd till dessa sektorer. Synergieffekterna av denna ansats är många. Bl. a. tydliggör det sektorns miljöansvar samt bidrar till ökat lärande inom sektorn. Det är vanligtvis också uppskattat då det tillför extra resurser till sektorn/ministeriet.

• **Använd nya arbetsmetoder och -redskap.** För att stärka miljöarbetet i landstrategiprocessen behövs också initiativ tas för att utveckla - eller utnyttja andra organisationers utveckling och tillämpning av - nya "verktyg" för strategisk miljöanalys. Exempel på sådana är:

1. Miljöjusterade nationella räkenskaper, s.k. "grön" BNP eller genuin sparandeanalys (*Genuine Savings Analysis*), som beaktar länders förslitning och uttag av ändliga och förnyelsebara naturresurser. Sida bör kunna utnyttja Världsbankens arbete inom området.

2. Policyanalys med hjälp av matris: kvalitativ men systematisk härledning av miljöeffekterna av sektor politik och makroekonomisk politik.

3. Offentlig intäkts- och utgiftsanalys ur miljösynpunkt: kvantitativ analys av de offentliga intäkternas och utgifternas nationella miljöpåverkan; eller identifiering av de särskilda miljöinsatser som finansieras av statsbudgeten. Statsutgifterna och -inkomsterna (exempelvis subventioner, skatter och avgifter) bör granskas utifrån hur de påverkar miljön och hur de kan utformas för att förbättra miljön.

4. Makroekonomisk analys ur miljöperspektiv: Allmän makroekonomisk jämviktsanalys kan göras med miljökoppling: exempelvis projicering av miljötrender som effekt av förändringar i priser, räntor eller växelkurser. Vidare kan effekten av ekonomisk tillväxt på luft- och vattenkvalitet, och annat naturkapital studeras. Hållbarheten i respektive lands naturresursberoende/-utnyttjande kan genom enkel makroanalys erhållas genom att ur BNP lyfta fram de ekonomiska aktiviteter som är starkt förorenande och reducerar ändliga naturresurser, eller de som bygger på miljövänlig teknik eller förnyelsebara naturresurser.

5. Sektoranalyser: Modellering genom partiell (sektoriell) jämviktsanalys kan göras i syfte att bedöma sektorns miljöpåverkan och hållbarhet. Styrmedel såsom skatter, avgifter, subventioner kan studeras med avseende på deras miljöeffekter: vilka styrmedel motverkar/bidrar till hållbar utveckling? Sektoriella miljöindikatorer kan visa sektorns "ekologiska fotavtryck", dvs de ändliga/förnyelsebara naturresurser som tas i anspråk, sektorns totala utsläpp av föroreningar, energiförbrukning som andel av BNP, etc.

6. Fattigdomsanalys kan identifiera sambanden mellan fattigdom och miljö;

7. Projekt- och programspecifika miljövärderingar: skadekostnadsuppskattning kan göras av t.ex. luft- och vattenföroreningar, avskogning och jorderosion, eller samhällsekonomisk lönsamhetsanalys av förebyggande åtgärder såsom miljöutbildning, miljöledningssystem, markvård, etc.

8. Strategiska miljökonsekvensbedömningar görs i första hand i bio-fysiska termer av större projekt, mer omfattande reformer eller av kritiska sektorer som har stort ekonomiskt inflytande och stor miljöpåverkan.

9. Översyn av institutioner och lagstiftning ur miljösynpunkt med särskilt fokus på hur den existerande äganderättslagstiftningen påverkar miljön, samt huruvida rådande institutioner och lagstiftning bidrar till/eller motverkar en hållbar utveckling.

• **Uppmärksamma de internationella miljökonventionerna.** Trots att merparten av de mottagarländer som bedömningen täcker har signerat de flesta av de internationella konventionerna om miljöskydd, så uppmärksammas detta i stort inte alls i vårt urval av landstrategier. Det bidrar på ett olyckligt sätt till att konventionerna riskerar att förvandlas till papperstigrar, och att flera av framtidens största ödesfrågor faller i glömska och ej åtgärdas i tid. En tydligare viljeyttring att bistå i kampen emot de globala miljöproblemen vore önskvärd. Det förutsätter att de internationella miljökonventionerna tas på allvar och att respektive lands åtaganden uppmärksammas även i landstrategierna. Detta arbete förutsätter en noggrann åtgärds- och kostnadsanalys.

• **Tydliggör kraven på miljöhänsyn i det svenska biståndet i samtalen med mottagarlandet.** Sidas mottagarländer eftersträvar som regel tillväxt och ökad välfärd. Men i många fall blir denna tillväxt kortsiktig på grund av en ekonomisk politik, som baseras på utarmning av landets naturresurser. Ett vanligt förekommande exempel är länder som erbjuder koncessioner för skogsavverkning och gruvdrift helt utan miljöhänsyn i syfte att öka exporten och den ekonomiska tillväxten. I flera fall är en avvägning mellan miljö kvalitet och traditionell tillväxt oundviklig, särskilt i fattiga ekonomier som bygger på fiske, boskapsskötsel, jordbruk, skogsindustri och gruvdrift. Givetvis skall Sida föra en kontinuerlig dialog kring miljöfrågorna i mottagarländerna, men i de fall då vissa nationella mål (ex. tillväxt) tydligt eftersträvas på bekostnad av omsorg om miljön, bör landstrategin och Sida i de fortlöpande samtalen med mottagarlandets företrädare särskilt betona Sidas miljömål och tydliggöra kravet att miljöhänsyn gäller hela det svenska utvecklingssamarbetet med landet.

• **Höj kompetensen i strategisk miljöanalys.** För att öka förståelsen om varför och hur miljöaspekter skall integreras i landstrategierna krävs att Sida tar sig an flera viktiga uppgifter. Man bör exempelvis höja kompetensen i strategisk miljöanalys, främst bland de berörda handläggarna. Det kan göras genom kortare utbildningsinsatser. En annan uppgift är att öka efterfrågan på strategisk miljöanalys inom landstrategiarbetet. Det kan göras dels genom tydligare uppdragsbeskrivningar, dels genom ökad kunskap bland Sidas handläggare. Sida bör också utveckla sin beredskap att snabbt och kompetent kunna hjälpa handläggarna, som praktiskt arbetar med att utforma landstrategierna. Någon sorts stödfunktion, inom eller utanför Sida, kan behöva inrättas. Det strategiska miljöarbetet inom LS-processen kan också tänkas underlättas genom att nya riktlinjer och hjälpredor utarbetas och används. Tydliga angivelser om vilka minimumkrav som ställs på miljöanalysen bör kunna ges genom enkla checklistor, förslagsvis baserat på de kvalitetskriterier som använts i denna bedömning.

• **Utveckla nya arbetsformer.** Effektiv integrering av miljöfrågorna i LS-arbetet kräver att delvis nya arbetsformer utvecklas och utnyttjas. Man bör eftersträva integrerade samarbetsformer, som uppmuntrar till samverkan *över de traditionella ämnesgränserna*, men som samtidigt säkerställer ett effektivt landstrategiarbete. Det är viktigt att flagga så tidigt som möjligt för vikten av att miljöfrågorna integreras i landstrategiprocessen ("arbeta uppströms"), så tid och möjlighet ges för de inblandade att förstå miljöfrågorna och hur miljöanalysen bäst görs för landet i fråga. En bra miljöanalys kan vara relativt arbetsintensiv, och för att finna effektiva arbetsformer bör nya, mer ambitiösa arbetsformer först prövas i mindre skala på pilotbasis, eventuellt i samarbete med andra givare och mottagarländer som visat liknande intresse eller inlett motsvarande arbete.

• **Lyft fram goda exempel.** För att leda miljöarbetet framåt är det oftast bäst att välja en positiv ansats och peka på goda exempel, i såväl dialogen med mottagarlandet som i

• **Uppmärksamma de internationella miljökonventionerna.** Trots att merparten av de mottagarländer som bedömningen täcker har signerat de flesta av de internationella konventionerna om miljöskydd, så uppmärksammas detta i stort inte alls i vårt urval av landstrategier. Det bidrar på ett olyckligt sätt till att konventionerna riskerar att förvandlas till papperstigar, och att flera av framtidens största ödesfrågor faller i glömska och ej åtgärdas i tid. En tydligare viljeyttring att bistå i kampen emot de globala miljöproblemen vore önskvärd. Det förutsätter att de internationella miljökonventionerna tas på allvar och att respektive lands åtaganden uppmärksammas även i landstrategierna. Detta arbete förutsätter en noggrann åtgärds- och kostnadsanalys.

• **Tydliggör kraven på miljöhänsyn i det svenska biståndet i samtalen med mottagarlandet.** Sidas mottagarländer eftersträvar som regel tillväxt och ökad välfärd. Men i många fall blir denna tillväxt kortsiktig på grund av en ekonomisk politik, som baseras på utarmning av landets naturresurser. Ett vanligt förekommande exempel är länder som erbjuder koncessioner för skogsavverkning och gruvdrift helt utan miljöhänsyn i syfte att öka exporten och den ekonomiska tillväxten. I flera fall är en avvägning mellan miljö kvalitet och traditionell tillväxt oundviklig, särskilt i fattiga ekonomier som bygger på fiske, boskapsskötsel, jordbruk, skogsindustri och gruvdrift. Givetvis skall Sida föra en kontinuerlig dialog kring miljöfrågorna i mottagarländerna, men i de fall då vissa nationella mål (ex. tillväxt) tydligt eftersträvas på bekostnad av omsorg om miljön, bör landstrategin och Sida i de fortlöpande samtalen med mottagarlandets företrädare särskilt betona Sidas miljömål och tydliggöra kravet att miljöhänsyn gäller hela det svenska utvecklingssamarbetet med landet.

• **Höj kompetensen i strategisk miljöanalys.** För att öka förståelsen om *varför* och *hur* miljöaspekter skall integreras i landstrategierna krävs att Sida tar sig an flera viktiga uppgifter. Man bör exempelvis höja kompetensen i strategisk miljöanalys, främst bland de berörda handläggarna. Det kan göras genom kortare utbildningsinsatser. En annan uppgift är att öka efterfrågan på strategisk miljöanalys inom landstrategiarbetet. Det kan göras dels genom tydligare uppdragsbeskrivningar, dels genom ökad kunskap bland Sidas handläggare. Sida bör också utveckla sin beredskap att snabbt och kompetent kunna hjälpa handläggarna, som praktiskt arbetar med att utforma landstrategierna. Någon sorts stödfunktion, inom eller utanför Sida, kan behöva inrättas. Det strategiska miljöarbetet inom LS-processen kan också tänkas underlättas genom att nya riktlinjer och hjälpredor utarbetas och används. Tydliga angivelser om vilka minimumkrav som ställs på miljöanalysen bör kunna ges genom enkla checklistor, förslagsvis baserat på de kvalitetskriterier som använts i denna bedömning.

• **Utveckla nya arbetsformer.** Effektiv integrering av miljöfrågorna i LS-arbetet kräver att delvis nya arbetsformer utvecklas och utnyttjas. Man bör eftersträva integrerade samarbetsformer, som uppmuntrar till samverkan *över de traditionella ämnesgränserna*, men som samtidigt säkerställer ett effektivt landstrategiarbete. Det är viktigt att flagga så tidigt som möjligt för vikten av att miljöfrågorna integreras i landstrategiprocessen ("arbeta uppströms"), så tid och möjlighet ges för de inblandade att förstå miljöfrågorna och hur miljöanalysen bäst görs för landet i fråga. En bra miljöanalys kan vara relativt arbetsintensiv, och för att finna effektiva arbetsformer bör nya, mer ambitiösa arbetsformer först prövas i mindre skala på pilotbasis, eventuellt i samarbete med andra givare och mottagarländer som visat liknande intresse eller inlett motsvarande arbete.

• **Lyft fram goda exempel.** För att leda miljöarbetet framåt är det oftast bäst att välja en positiv ansats och peka på goda exempel, i såväl dialogen med mottagarlandet som i

formuleringen av landstrategier. Därför bör man i största möjliga mån lyfta fram de landstrategier som på ett bra sätt integrerar olika miljöaspekter. Som nämnts tidigare kan de tjäna som inspirationskälla och riktmärken för framtida arbete, och på ett positivt sätt uppmuntra till att prestera bättre. Därför bör arbetet inom detta område eftersträva större informationsutbyte mellan Sidas regionavdelningar och mellan olika ämnesdiscipliner. Detta kan exempelvis organiseras genom rådgivning, seminarier, utbildningar, tematiska arbetsgrupper eller gränsöverskridande nätverk.

• **Öka deltagandet i LS processen.** Då ingen av de utvärderade landstrategierna (förutom Kenya) beskriver processen som ligger bakom innehållet i själva dokumentet är det osäkert i vilken utsträckning deltagandet varit brett och representerar de grupper i mottagarlandet som direkt berörs av de mål och insatser som strategin föreskriver. Generellt gäller dock att bredare deltagande leder till mer genomarbetade och accepterade strategier när de skall översättas i handling. Deltagandet är som tidigare nämnts särskilt viktigt i miljöarbetet då den främsta målgruppen för Sidas stöd – de fattiga – är de som oftast blir offer för miljöförstöring, saknar resurser att skydda sig eller flytta, och tvingas utnyttja sin omgivande miljö på ett icke hållbart sätt. Ett större lokalt ägande och inflytande i landstrategiprocessen bör därför eftersträvas. Ett tydligt och enkelt sätt att visa vilka som deltagit (och inte deltagit) vore att inkludera ett avsnitt i landstrategin som beskriver själva processen.

• **Förbättra kvaliteten ur miljösynpunkt på UD:s uppdragsbeskrivningar.** Mot bakgrund av uppdragsbeskrivningarnas stora betydelse för landstrategiernas utformning, innehåll och kvalitet, bör uppdragsbeskrivningarna tydligare och mer utförligt efterfråga en strategisk miljöanalys i landstrategierna. Exempel visar att det *kan* göras inom ramen för uppdragsbeskrivningarnas koncisa textformat. Vid sidan av sin vägledande funktion för innehållet i landstrategin, skulle tydligare uppdragsbeskrivningar också kunna fungera som referens (utvärderingsgrund) för bedömningen av landstrategin.

Givet uppdragsbeskrivningarnas speciella syfte och koncisa format, skall de dock inte förekomma landstrategiprocessen eller göra Sidas miljöanalys. Däremot är det tydligt att mer specifika direktiv för miljöanalysen i LS bör kunna ges - exempelvis baserat på kvalitetskriterierna från kapitel 2 - med tydliga krav på att kopplingar görs mellan ekonomi, fattigdom och miljö, miljö och hälsa, äganderätter, institutioner osv. Dagens luddiga och generellt formulerade uppdragsbeskrivningar gör att de kan tolkas väldigt olika.

Bilaga 1: Kvalitetskriterier

Kvalitetskriterierna för miljöintegrering i landstrategier är utvecklade i avsnittet nedan under tre bredare teman - miljöstatus, drivkrafter och respons - vilka bidrar till att underlätta förståelsen för hur de olika frågeställningarna hänger ihop i ett mer övergripande sammanhang. Frågeställningarna (eller kvalitetskriterierna) under temat **miljöstatus** behandlar i vilken mån landstrategin innehåller en beskrivning av landets viktigaste miljöproblem och beroende av dess naturresurser, samt behandlar landets internationella miljöaspekter. Under temat **drivkrafter** bedöms huruvida landstrategin analyserar de bakomliggande orsakerna till miljöproblemen, såsom ländernas ekonomiska politik, skuldsituation och strukturanpassning, hälsosituation, fattigdom, ojämlikhet, gender, institutioner och äganderätter, befolkningsökning och miljörisker.

Det sista avsnittet behandlar Sidas, andra givares och mottagarlandets **respons** till miljöproblemen och dess drivkrafter. Häri utvärderas huruvida landstrategins miljöanalys också beskriver Sidas och mottagarlandets eget miljöarbete, analyserar huruvida det svenska biståndet bidrar till en hållbar utveckling, redogör för hur miljöarbetet integrerats i planeringsprocessen, samt anger de beslut och åtgärder rörande miljön som skall implementeras.

A. Miljöstatus

Kvalitetskriterierna i detta avsnitt syftar till att bedöma landstrategins beskrivning av landets existerande miljöproblem. Omfattningen och kvaliteten på denna analys bör bedömas, liksom huruvida miljöproblemen relateras till landets generella utvecklingspolitik och förutsättningar att uppnå en hållbar utveckling. Vidare bedöms landstrategins behandling av landets internationella miljöaspekter såsom hantering av gemensamma ekosystem, gränsöverskridande föroreningar, globala miljöproblem, konventioner och åtgärder.

1. Nationella miljöproblem

För att förstå landets utvecklingspotential krävs det en bedömning i landstrategin av den existerande miljösituationen: exempelvis i vilken utsträckning landet är beroende av sin naturresursbas? Vilka är de mest betydelsefulla naturtillgångarna? Vilka är landets miljöproblem? Vilka är viktigast? Vilken är omfattningen på dessa? Idealt bör diskussionen inkludera inte endast en identifiering av de viktigaste miljöproblemen och naturtillgångarna, utan också en fysisk uppskattning och ekonomisk värdering av dem. Genom att utarbeta fysiska eller ekonomiska miljöindikatorer, kan miljöproblem jämföras, antingen sinsemellan eller över tid, samt underlätta prioriteringar.

För att viktiga förändringsprocesser skall fångas upp, bör en indikation av miljötrender ges. Exempelvis, om befolkningsökningen, urbaniseringen, och den ekonomiska tillväxten fortsätter enligt ett visst scenario, vilka är dess miljöeffekter? Vilka är de stora miljöriskerna och osäkerheterna, och vilka irreversibla processer, med påverkan på såväl enskilda arter som hela ekosystem, kan man skönja? Vilka är implikationerna av miljöeffekterna på befolkning, ekonomin etc? Givetis är det alltid ett uns av subjektiva bedömningar i analysen av miljöproblemets omfattning. Därför är det viktigt att miljöanalysen bygger på fortlöpande bevakning av miljöproblemen, ett brett deltagande och oberoende expertutlåtanden. Landstrategin bör beskriva de viktigaste aspekterna av dessa frågor.

2. Internationella miljöaspekter

I fall landet påverkar eller påverkas av miljön utanför dess gränser så skall landstrategin beakta detta. Landet i fråga kan ingå i ett internationellt betydelsefullt ekosystem, exempelvis ett gränsöverskridande avrinningsområde, kustzon eller en sammanhållen regnskog. Användningen av dessa kan påverka angränsande länders ekonomi och miljö. Vidare kan landet kan ha enskilda utrotningshotade arter av globala betydelse och med betydande ekonomiska värden. I det fall landet har undertecknat internationella avtal för att skydda miljön, bör detta nämnas i landstrategin. Den potentiella internationella betalningsviljan för att skydda arter och ekosystem kan diskuteras, särskild i de fall det enskilda landet ej anses kunna uppfylla sina internationella förpliktelser. Många länder är också föremål för större gränsöverskridande (luft och vatten) föroreningar. Omfattningen av dessa bör diskuteras, liksom kostnads-effektiva åtgärder som motverkar dem.

B. Drivkrafter

Då landstrategin beskrivit miljöproblemen, som oftast endast är symtom på andra problem, är det viktigt att den i nästa steg identifierar och analyserar de bakomliggande drivkrafterna. Landstrategin bör besvara frågan: vilka är de viktigaste policy- och marknadsmisslyckandena, som ger upphov till problemen? Marknadsmisslyckanden orsakas av att existerande marknader är ofullständiga, eller kanske inte ens existerar, för flera viktiga naturresurser eller miljövärden. Detta leder ofta till överutnyttjande eller misshushållning. Policymisslyckanden är oftast regeringars eller myndigheters oförmåga eller ovilja att korrigera marknadsmisslyckanden. Regeringars agerande kan ofta skapa störningar i ekonomin som kan förvärra miljöproblem eller påskynda uttaget av naturresurser.

I detta avsnitt beskrivs också andra drivkrafter till miljöproblemens tillkomst och utbredning. Dessa inkluderar hälsa, fattigdom, ojämlikhet, inklusive gender, bristande äganderätter och institutioner, befolkningökningen, migration, ekonomisk politik, inklusive skuldbördan och strukturanpassningsprogrammen, samt miljörisiker. I den mån dessa drivkrafter kan identifieras, bör de diskuteras inom ramen för landstrategiarbetet.

3. Miljö och hälsa

Landstrategierna bör beakta potentiella samband mellan miljö och hälsa. Man bör redogöra för ifall, och så fall hur, Sida bäst kan bidra till att positiva samband stärks och negativa samband förebyggs eller lindras. Studier visar att ekonomins påverkan på miljön kan ge betydande negativa hälsoeffekter. Dessa kan i sin tur återverka på miljön och ekonomin. Denna dynamik kan enkelt exemplifieras: bristande investeringar i vatten och sanitet ger upphov till sjukdomar, vilka leder till sjukfrånvaro från arbete, sjunkande produktivitet, försämrat deltagande i skolundervisning, som i sin tur minskar tillväxt, på kort såväl som längre sikt. Detta minskar skatteintäkterna och möjligheten att investera i hälsoprojekt, vattenförsörjning, avlopp och sanitet. Samband av detta slag bör fångas upp i landstrategin.

4. Fattigdom, ojämlikhet, gender och miljö

Samband mellan fattigdom, ojämlikhet, gender och miljö bör beaktas i landstrategin. Fattigdom beskrivs ofta som både en orsak till, ett symptom på och en effekt av, miljöproblem. Fattiga människor drivs ofta att exploatera sin nära omgivning för att överleva. De är ofta de som är mest exponerade för föroreningar, och drabbas hårdast av naturresursförslitning. Vanligtvis saknar de *på grund av sin fattigdom* möjlighet att flytta iväg från miljöproblemen, och är därigenom extra utsatta för vidare miljöförsämringar. Fattiga i städer drabbas ofta oproportionerligt mycket då de tvingas bo i trängsel i nedsmutsade slumområden, med otillräckligt skydd, bristande hälsoservice, avlopp och sanitet, eller arbeta under hälsovådliga och riskfyllda förhållanden. De fattiga saknar ofta kunskap om hur dessa miljö- och hälso-problem kan avhjälpas och stödet från myndigheterna är i regel svagt då de flesta hushåll i slumområden saknar äganderätter, vilket minskar privata och offentliga investeringar.

I dessa miljöer har studier visat att investeringar i hälsa, vatten och sanitet resulterar i minskad fattigdom. Att tydliggöra sambanden mellan fattigdom och miljö bör göras i Fattigdomsanalysen, och landstrategin bör återge i vilken mån det gjorts och utnyttja den kunskap som finns samlad där.

Det förtjänar också att nämnas att all fattigdom inte ökar miljöproblemen med automatik. Och omvänt, typisk BNP tillväxt leder inte per definition till minskad fattigdom eller förbättrad miljö. Effekten kan faktiskt vara den motsatta eller en kombination. Många av dagens miljöproblem är primärt skapade pga ökande inkomster. Karaktären och omfattningen på sambanden mellan fattigdom och miljö bör företrädesvis studeras på individ- eller hushållsnivå, eftersom miljöeffekterna av fattigdom varierar med miljöns absorptionskapacitet, motståndskraft (*resilience*) och förmåga till återväxt.

Identisk miljöexponering kan resultera i individuellt olika effekter. Särskilt utsatta är barn och gamla, främst på grund av outvecklat immunförsvar (bland barn) eller nedsatt motståndskraft. Många fattiga kvinnor drabbas också hårt av en dålig miljö då de traditionellt har som uppgift att hämta vatten och brännved i områden med ökande avstånd till dessa resurser, eller städa och laga mat i hus med hälsofarlig luft och bristande sanitet. På grund av dessa ojämlika omständigheter är det särskilt viktigt att i analysen av fattigdom-miljökopplingar, identifiera skillnader mellan individer inom hushåll, och mellan fattiga grupper i samhället. Ett gender-perspektiv på såväl miljöanalys som miljöinsatser är av största vikt och bör uppmärksammas i landstrategin.

Ojämlikhet kan definieras som en skev fördelning av inkomster och tillgångar, inom och mellan generationer. Ojämlikhet kan ha betydande negativa effekter på miljön och öka trycket på naturresurser. Detta kan kanske bäst exemplifieras med en småjordbrukare som tvingas uppodla sin jord i marginella områden på grund av att merparten av de bördigare jordbruksområdena innehas av större landägare. Denna ojämlikhet och marginalisering leder ofta till avskogning och accelererad jorderosion. Ojämlikhet mellan generationer kan skapas av att ändliga och förnyelsebara naturresurser förbrukas i sådan takt att återväxten av naturkapitalet minskar reellt sett för kommande generationer, vilket minskar resursbasen för deras överlevnad. Denna sorts oaktsamhet om naturen över tid kan ge upphov till fattigdom, som framtvingar ett icke-hållbart levnadssätt. I den mån ojämlikhet bidrar till försämrad miljö av detta slag förväntas landstrategin beakta detta.

Sammanfattningsvis så finns det uppenbarligen ett flertal samband mellan miljö, fattigdom och ojämlikhet. Då fattigdomsbekämpning är Sidas övergripande målsättning och ett centralt tema i de flesta landstrategierna, är det rimligt att fattigdoms- och miljöanalysen integreras i varje landstrategi. Det kan ge avsevärda positiva synergieffekter.

5. Institutioner, äganderätter

Mot bakgrund av följande resonemang bör landstrategin uppmärksamma sambanden mellan institutioner, rättsvårdande myndigheter, äganderätter och miljö: baserat på erfarenhet är kvaliteten på existerande institutioner, förekomsten av lag och ordning, ett fungerande rättsväsende och väl definierade äganderätter av största vikt för miljöhänsyn och framsynt hushållning av naturresurser. Äganderätter kan vara privata, lokala/traditionella, kommunala eller statliga. Graden av säkerhet i ägande- eller nyttjande-/brukande-rätt kan vara avgörande för huruvida fattiga småbrukare vågar investera i skogsplantering, markvård, etc. Luddigt definierade äganderätter har visats ge upphov till överutnyttjande och s.k. negativa externaliteter, dvs miljökostnader som drabbar tredje part pga andras produktion eller konsumtion. Vidare har förändringar i nyttjanderätter av exempelvis betesmarker, gemensamma fiskevatten, vattendrag och skogsallmänningar, stor påverkan på användarens incitament att utnyttja resursen hållbart. En ökad förståelse av de ekonomiska incitament olika äganderätter ger, är central för att förstå hur naturresurser utnyttjas.

6. Befolkning och miljö

Det hävdas ofta att befolkningstillväxten ökar trycket på miljön i fattiga länder, och att det i sin tur ökar fattigdomen. Det är ställt utom allt tvivel att jordens folkmängd har ökat lavinartat under de senaste decennierna, och att det finns ett komplicerat samspel mellan folkmängd, resursutnyttjande, miljöpåverkan, inkomstnivå och välfärd. Objektivt sett behöver fler människor mer mat, bränsle, kläder och andra förnödenheter; vissa naturresurser är ändliga, medan andra är förnyelsebara men endast vid hållbart utnyttjande. Jordens ekosystem har också endast begränsad absorptions- eller buffringskapacitet för gifter och utsläpp.

Men interaktionen mellan dessa faktorer är ofta inte kända lokalt eller för enskilda länder. I analysen av folkmängdens miljöpåverkan, bör man inkludera projektioner över framtida miljöeffekter baserat på en viss förväntad ökningstakt av befolkningen. Man bör fundera över var gränser går för vad landets natur tål? Vilka är de kritiska belastningsgränserna? Hur nära är landet de trösklar efter vilka resurser och försörjningsmöjligheter avtar markant? Landstrategin kan inte svara på alla dessa frågor, men miljöanalysen bör ta upp dem i de fall de anses viktiga för att därefter redovisas selektivt i landstrategin.

Befolkningstillväxten och miljöförsämringar kan ge upphov till omfattande folkomflyttningar – både inom och mellan länder. Migration av detta slag kan i vissa fall vara ett symptom på miljöförsämringar. Det kan också vara en orsak till, eller en effekt av, miljöförstöring. Temporär eller permanent migration, som orsakats av krig eller politisk oro, kan ge upphov till stora miljöskador som följd effekt. Annan migration, av s.k. miljöflyktingar, är en direkt effekt av ökande miljörelaterade risker (översvämningar, utsläpp och föroreningar) eller successiv utarmning av essentiella naturresurser (avskogning, jorderosion, utfiskning). I den mån Landanalysen identifierar samband av dessa slag så bör de beaktas i landstrategin.

7. Ekonomisk politik och miljö

Ekonomisk politik kan ge avsevärda miljöeffekter, och potentiella samband bör beaktas inom landstrategiarbetet. För våra syften inbegriper ekonomisk politik både sektorpolitik och makroekonomisk politik. Beträffande kopplingen mellan sektorpolitik och miljöeffekter, bör den huvudsakliga informationskällan vara Sidas sektoranalyser. Idealt skall de redovisa sambanden. Faktorer som bidrar till miljöeffekter kan vara sektorspecifika priser, skatter, avgifter och subventioner, och marknadsreglering. Frågor man bör ställa sig i LS-processen är t.ex. om en sektor identifierats i landstrategin för särskilt stöd: vilka är miljöeffekterna om sektorn skulle expandera? Finns det subventioner som bidrar till överutnyttjande av naturresurser? Orsakar eventuella skatter och avgifter ineffektivitet och missvisande priser, som leder till föroreningar eller slöseri av naturresurser? För naturresursintensiva sektorer såsom industri, gruvdrift, skog, energi, infrastruktur och fiske, bör kvoter, koncessioner och avverkningsrätter bedömas ur miljösynpunkt.

Studier har visat att makroekonomisk politik kan ge såväl positiva som negativa miljöeffekter. Exempelvis kan en valutadevalvering uppmuntra till snabbare skogsavverkning för export. Finanspolitisk åtstramning kan medföra minskad statlig finansiering av miljövärd, eller arbetslöshet som leder till exploatering av allmänningar. Samband av denna typ bör behandlas i landstrategin.

Gröna nationalräkenskaper

Inom landstrategin bör man analysera huruvida landets bruttonationalprodukt (BNP) döljer viktiga miljötrender som kan leda till felbeslut eller undergräver framtida tillväxt, och huruvida de ekonomiska verksamheter som BNP representerar verkligen leder till hållbar utveckling.

De traditionella nationalräkenskaperna summerar i BNP landets producerade varor och tjänster för varje år. BNP begränsas dock till marknadsförsålda varor och tjänster och är ett flödesbegrepp. Det beaktar inte förändringar av kapital och utsläppsnivåer, eller naturresursernas kvalitet eller kvantitet. BNP är inte ursprungligen definierat som ett välfärdsmått eller en miljöindikator, men eftersom det styr många politiska beslut är det viktigt att påpeka att det är ett mått med många brister.

Mot bakgrund av detta har ”genuint sparande” (Genuine Savings Analysis) utvecklats som ett alternativt, kompletterande mått för ekonomisk utveckling³. Det korrigerar BNP för förändringar i förslitning och uttag av vissa naturresurser, samt kostnader för utsläpp av vissa föroreningar. Siffror över genuint sparande börjar publiceras för allt fler länder (i främst World Development Indicators report) vilka bör beaktas i Landanalysen och övervägas att inkluderas i landstrategin.

³ Se till exempel Hamilton och Lutz, 1996; World Bank, 1997.

8. Skuldsituation, strukturanpassning och miljö

Även länders skuldsituation och strukturanpassningsprogram kan ge betydande negativa miljöproblem, och i förekommande fall bör de behandlas i landstrategin. Skuldregleringen ökar behovet av utländsk valuta. I råvarubaserade ekonomier kan detta ofta endast tillgodoses genom ökad exploatering och export av råvaror. I landstrategin bör man fundera över, för de länder detta är särskilt relevant, hur sambanden mellan skuldtjänstreglering och miljöpåverkan ser ut och kan komma att se ut om ingenting görs. Genom en omorientering mot mer miljövänlig teknik, råvaruförädling och starkare miljöövervakning kan en del av dessa effekter undvikas.

Strukturanpassningsprogrammen är en del av sektor- och makropolitiken, men omfattar ofta också institutionella reformer. Då dessa ofta på ett genomgripande sätt förändrar många länders ekonomier är det viktigt att beakta dessa ur ett miljöperspektiv. Detta har gjorts och görs för ett flertal utvecklingsländer, men som underlag för en hållbar landstrategi kan detta göras genom separat analys. Resultaten kan ge viktig information om biståndet leder till hållbar utveckling.

Sambanden mellan strukturanpassning och miljöeffekter kan variera mycket mellan olika länder, men också verka genom olika faktorer: exempelvis förändrade relativpriser, reallöner, växelkurser eller offentliga utgifter, eller genom avregleringar av kapital-, arbets- och varumarknader. Valutadevalvering och handelsliberalisering kan öka exporten av fisk, mineraler, timmer och andra råvaror. Reformen och avreglering inom energisektorn som avskaffar subventioner och monopol, kan dock öka konkurrensen, effektiviteten och minska resursslöseriet. Vissa länder inom det forna östblocket har visat detta. Således kan strukturanpassning bidra till förbättrad miljö, vilket också bör framhävas i de fall det kan påvisas.

Landstrategiarbetet bör genomsyras av så stor kunskap som möjligt om dessa potentiella miljöeffekter - positiva såväl som negativa – och, givet andra politiska mål, sträva emot att minimera de negativa effekterna. En vanlig slutsats från tidigare studier är att strukturella reformer har varit nödvändiga. I de fall negativa miljöeffekter uppstått bör dock ej hela reformpaketet avskaffas, utan riktade styrmedel såsom information, avgifter och regleringar bör användas för att nå en så effektiv lösning som möjligt. Reformernas specifika innehåll bör dock utformas noga från land till land.

9. Miljörelaterade risker

Landstrategin bör innehålla en analys av miljörelaterade risker, som genomlyser de faktorer som kan tänkas påverka implementeringen negativt. Vanligtvis beskrivs endast de politiska eller ekonomiska riskerna under strategiperioden, men de bör också kompletteras av en redogörelse för de största riskerna för miljön. De kan utgöras av föroreningar, utsläpp, utarmning av ekosystem, torka eller översvämningar. En del av dessa problem återkommer med viss regelbundet i många länder. Meteorologiska prognoser, seismologisk bevakning eller fortlöpande toxikologiska undersökningar kan ungefärligt uppskatta riskernas omfattning, geografiska utbredning och händelse i tiden. Varningssystem kan upprättas och preventiva åtgärder kan vidtas. Detta sker i flera rikare länder, som utsätts för dessa risker, med kraftigt reducerade skadeverkningar som följd. I flera länder pågår också en irreversibel transformering av ekosystem och utrotning av arter. Att förebygga risker av dessa slag kan

vara mycket kostnadseffektivt, ställt emot det mänskliga lidandet som orsakats av miljökatastroferna, och kostnaderna att återställa och reparera skadorna i efterhand.

I de fall miljöanalysen eller andra tillgängliga studier pekar på miljörelaterade risker och anger lämpliga åtgärder, bör landstrategin utnyttja detta arbete.

C. Respons

Detta avsnitt behandlar de åtgärder som vidtagits och planerar att vidtas som respons på miljöproblemen och dess drivkrafter som skisserats ovan. Responsen, som bör presenteras i landstrategin, sammanfattar såväl analytiskt som praktiskt arbete som utförts av Sida, andra givare och mottagarlandet. De punkter som kort beskrivs i detta avsnitt och bör behandlas i varje landstrategi, inbegriper mottagarlandets miljöarbete, förekomsten och användningen av Sidas miljöanalys, en beskrivning av Sidas stöd till miljöarbetet i landet, huruvida det svenska stödet inriktats mot en hållbar utveckling, hur miljöaspekter kommer in i LS-processen, och vilka miljöbeslut som föreslagits och vilka åtgärder som planerar att genomföras.

10. Mottagarlandets miljöarbete

Varje landstrategi bör presentera och kritiskt granska det praktiska miljöarbete som utförs av mottagarlandets regering samt dess myndigheter, näringsliv, andra biståndsgivares, enskilda miljöorganisationer eller andra delar av det civila samhället. I många mottagarländer pågår ett intensivt miljöarbete, som oftast baseras på ett flertal strategiska utredningar kring hanteringen av olika naturesresurser. Exempel på dessa är biodiversitetsstrategier, skötselstrategier för tropisk skog, fiskebestånd, energi, kustzoner osv. Dessa utgör i sin tur byggstenar för utvecklandet av de nationella handlingsplaner för miljöarbete som antagits under det senaste decenniet (NEAP, NCS, NSSD). Flera av dessa bygger på landets åtaganden, som manifesterades i och med UNCED-konferensen i Rio de Janeiro 1992, och dess uppföljning med ratificering av flera internationella miljökonventioner. I och med den ökande decentraliseringen i ett flertal utvecklingsländer, inte minst i Afrika, har antalet regionala och lokala miljöaktionsplaner också kommit att utvecklas.

Dessa strategier och handlingsplaner rymmer i regel ett stort analytiskt arbete och en viktig politisk förankringsprocess. Därför är det av stor vikt att landstrategin, i den mån dessa dokument framtagits, uppmärksammar detta och bygger sin analys och handlingsinriktning kring dem. Att nämna och diskutera dessa är inte minst viktigt i och med att dessa dokument representerar mottagarlandets viljeyttring. Ett svenskt miljöarbete som avsevärt skiljer sig från detta har små möjligheter att lyckas.

En bra landstrategi skall inte begränsa sig till ett artigt omnämnande av förekomsten av en NEAP, NCS eller NSSD, utan kritiskt granska och kort sammanfatta dess huvudinnehåll, särskilt ange de viktigaste miljöproblemen, dess drivkrafter och åtgärder att motverka dem. Denna analys kan innefatta en diskussion om behovet av att uppdatera/revidera strategierna eller handlingsplanerna. De nationella miljöplanerna är ofta väldigt breda i sin inriktning, vilket kräver att landstrategin anger tydliga prioriteringar och behovet av koncentrerad.

11. Sidas miljöanalys

Även om mottagarlandets miljöstrategier och handlingsplaner är viktiga som vägledning åt Sida, är det viktigt att Sida gör en egen miljöanalys. Inte minst med tanke på att ett flertal av mottagarländernas miljöplaner ofta är bristfälliga i sin problemanalys, saknar fysisk och ekonomisk uppskattning av miljöproblemens omfattning, eller innehåller ett stort antal önskemål och planer men ofta utan uttryckliga prioriteringar. I en värld med begränsade resurser är det Sidas uppgift att göra strategiska val, baserat på egen kunskap och egna bedömningar.

Därför bör varje landstrategi innehålla en miljöanalys, som med strategiskt fokus anger tydliga prioriteringar i miljöarbetet. I de fall en miljöanalys *ej* gjorts inom ramen för LS-arbetet, bör det vara en prioritering att det görs.

12. Svenskt stöd till hållbar utveckling

Mot bakgrund av analysen av landets miljöproblem och dess drivkrafter bör landstrategin, som minimikrav, ange de insatser som avser att förebygga eller motverka miljöeffekterna. Insatserna kan vara direkta eller indirekta. Direkta miljöinsatser inkluderar projekt som primärt syftar till att skydda naturresurser, arter och ekosystem. De inkluderar också projekt och program som direkt stöder kapacitetsutveckling inom miljöområdet. Det kan vara stöd till lokala enskilda miljöorganisationer eller naturvårdande myndigheter, förbättrad miljölagstiftning och miljöövervakning, införande av miljöskatter och avgifter, eller miljöutbildning. I den mån Sida redan stöder pågående miljöprogram eller -projekt av detta slag bör de återges i landstrategin.

Vidare kan Sida genom annan verksamhet bidra till indirekta miljöinsatser. Det kan vara miljökomponenter i andra projekt, eller reformer inom energi- och infrastrukturen, kapacitetsutveckling inom relevanta ministerier, stadsplanering, fattigdomsbekämpning med stärkta sociala och ekonomiska skyddsnät, reformerad äganderättslagstiftning, effektivisering av finanssektorn, stöd till hälso- och vattensektorn, avreglerad handel osv. Då miljökopplingar av sådan verksamhet är tydliga bör de uppmärksammas i landstrategin.

Detta är särskilt viktigt med tanke på att miljö *inte* är ett särintresse - miljöarbetet, miljöproblemen och dess drivkrafter skär igenom flera sektorer och andra tvärfrågor såsom fattigdom, gender och mänskliga rättigheter. Därmed är det viktigt att landstrategin inte behandlar miljö som en sektor skild från annan verksamhet. En god landstrategi bör återspegla detta genom att bl.a. integrera miljöaspekterna inom de sektorer de påverkar och påverkas mest av.

Det svenska miljöbiståndet bör också sättas in i ett internationellt perspektiv, vilket främst innebär att landstrategin bör redogöra för andra betydelsefulla givares miljöarbete i landet. Det ger en viktig indikation om vad som görs och inte görs; det placerar Sidas miljöarbete i ett bredare perspektiv, och bidrar på ett enkelt sätt till att motivera dess inriktning. Delvis baserat på andra givares verksamhet, bör Sida fokusera på miljöområden där det har komparativa fördelar, där givarkoncentrationen är mindre samt inom områden där Sida verkat sen tidigare och byggt upp ömsesidigt förtroende och kunskap. En koncentration av detta slag bör dock omprövas kontinuerligt – en diskussion vilken bör framskymta i landstrategin.

Landstrategin bör också bedöma huruvida det svenska biståndet verkligen bidrar till en hållbar utveckling i mottagarlandet. Ett viktigt redskap för att studera och redovisa detta är miljöindikatorer. Landstrategin bör betona betydelsen av systematisk bevakning av viktiga miljöindikatorer i landet och insamling relevant miljödata. I verksamheten kan det ske på projekt-, program- och sektornivå, men landstrategin bör begränsa sig till ett urval miljöindikatorer på nationell nivå för att följa landets viktigaste miljötrender. Dessa bör utvecklas och presenteras som ett komplement till de andra utvecklingsindikatorer som vanligtvis ingår i varje landstrategi.

13. Miljöbeslut och åtgärder

Baserat på miljöproblemanalysen, Sidas pågående miljöarbete och en väl genomförd förankringsprocess, bör landstrategin tydligt ange vilka beslut om åtgärder som antagits inom miljöområdet. För om miljöfrågor anses vara av vikt och om Sidas mål om hållbar utveckling skall kunna uppnås, krävs mer än bara välvilliga formuleringar och föresatser i landstrategin. Det krävs konkreta resurser med tydligt angivna insatser och ansvar. Medlen för insatser bör stå i rimlig proportion till målen. Redogörelsen bör omfatta såväl typen av insatser som ungefärlig tidsplan för implementering och dess kostnader.

Landstrategin bör också vara konsekvent i sin miljöhänsyn. Det vill säga, de föreslagna insatserna bör vara i harmoni med de uppsatta miljömålen. Risker att vissa planerade (sociala och ekonomiska) förbättringar blir på bekostnad av miljön bör minimeras. Exempelvis, en landstrategi syftande till tillväxt via privatisering och avreglering, bör underställas en noggrann miljökonsekvensanalys. Avvägningar bör tydliggöras. Eventuella nettoförsämringar för miljön bör byggas in i analysen av de verksamheter (sektorer) som orsakar dem.

14. Miljö i planeringsprocessen

Landstrategiarbetet resulterar dels i ett dokument, men föregås och följs ju upp av en minst lika viktig process. Integrering av miljöaspekter i en landstrategi är ett viktigt förankringsarbete, som bör inkludera en bredare grupp än endast "miljöexperter". Detta gäller både inom Sida och mottagarlandet. Även om det inte uttrycks som ett krav så stärks landstrategins innehåll om processen som föregått framtagandet beskrivs i dokumentet. En beskrivning av miljöproblem, drivkrafter och åtgärder i en landstrategi kan göras relativt snabbt och enkelt på egen hand, men om åtgärderna skall implementeras effektivt krävs att de uppfattas som viktiga i mottagarlandet och svarar emot dess preferenser och prioriteringar. Man behöver veta vem eller vilka som definierat problemen och åtgärderna.

Öppenhet och ett brett deltagande i planeringsprocessen stärker i regel de som är utsatta för miljörisker att komma till tals (vilket annars inte är fallet) och ökar deras "ägarande" (*ownership*) av landstrategins mål och åtgärder. Detta gäller generellt, men det är särskilt viktigt inom miljöområdet: hur miljöproblem drabbar människor och uppfattas av dessa kan i regel inte endast bedömas av experter eller politiker, utan kräver lyhördhet, deltagande och öppenhet. Effektiva åtgärder kräver i regel bred uppslutning. En beskrivning av processen som sådan i landstrategin krävs alltså för att man bättre skall kunna bedöma och förbättra förankringsarbetet och dess chanser att lyckas.

Bilaga 2: Landstrategiernas miljöintegrering

Land	Miljöstatus		Drivkrafter							Respons				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Bangladesh														
Bolivia														
Filippinerna														
Indien														
Kambodja														
Kenya														
Laos														
Mozambique														
Namibia														
Nicaragua														
Sri Lanka														
Sydafrika														
Tanzania														
Vietnam														
Västb., Gaza														
Zambia														
Zimbabwe														

 = Ej omnämnt

 = Omnämnt, ingen diskussion

 = Mer utförlig diskussion

A. Miljöstatus:

1. Nationella miljöproblem
2. Internationella miljöaspekter

B. Drivkrafter:

3. Miljö och hälsa
4. Fattigdom, ojämlikhet och miljö
5. Institutioner, äganderätter
6. Befolkning och miljö
7. Ekonomisk politik och miljö
8. Skuldsituation-strukturanpassn. & miljö
9. Miljörelaterade risker

C. Respons:

10. Mottagarlandets miljöarbete
11. Sidas miljöanalys
12. Svenskt stöd till hållbar utveckling
13. Miljöbeslut och åtgärder
14. Miljö i planeringsprocessen

Bilaga 3: Goda exempel på miljöintegrering i landstrategierna

A. Miljöstatus

1. Nationella miljöproblem

Indien: "Miljöproblemen i Indien är betydande. Genom avskogning, förslitning av mark och överuttag av vatten föröds landets naturresurser samtidigt som den ökande industriproduktionen och tilltagande urbaniseringen för med sig nya allvarliga miljöproblem. Utsläppen i vatten och luft är i det närmaste okontrollerade (s. 1)". "Förutom de stora föroreningsproblem som kan observeras lokalt runt industrierna sker också betydande nedsmutsning av vattendrag. Detta får konsekvenser inte bara för landsbygdens befolkning utan påverkar även städernas dricksvattenförsörjning (s. 6)".

Zimbabwe: "Vattenbristen är ett regionalt ödesproblem och kan skapa spänningar mellan länderna om inte uppgörelser kan nås om ett gemensamt utnyttjande (s. 1)". I Zimbabwe krävs insatser både för att utveckla tillgången på vatten, ändra konsumtionsmönster och konsekvent genomföra effektiviseringar och besparingar i vattenanvändningen. Vissa åtgärder måste inledas redan före år 2000 för att undvika katastrofer senare (s. 2)".

2. Internationella miljöaspekter

Indien: "Indiens snabbt växande utsläpp av koldioxid och andra klimatförändrande gaser bidrar i allt högre grad till de globala miljöproblemen. Det ligger därmed i Sveriges intresse att hjälpa Indien att finna tekniska och andra lösningar på sina miljöproblem genom bland annat tillhandahållande av svenskt kunnande och modern svensk miljövänlig teknik (s. 9)".

Namibia: Namibias landstrategi indikerar på ett klokt och koncist sätt kopplingarna mellan landets ekonomi, naturresurser och externa faktorer: "Beroendet av råvaruexport inom gruv- och fiskenäringen samt jordbruksprodukter gör landets ekonomi känslig för externa förändringsfaktorer, som exempelvis internationella prisfluktuationer och ogynnsamt klimat (s. 3)". Vidare problematiserar man den regionala vattensituationen och anger vissa åtgärder som vidtagits: "Oenighet rörande grannländernas gemensamma flodvatten utgör en potentiell konfliktrisk (s. 4)". "Regionala projekt har genomförts inom områdena tele och vatten (s. 10)". "Sidas regionala satsning i södra Afrika bör vara det huvudsakliga instrumentet för stöd på [vatten]området. Namibia omfattas därvidlag av aktiviteter som berör förvaltningen av Zambezi-floden... (s. 16)".

B. Drivkrafter

3. Miljö och hälsa

Ingen landstrategi kopplar uttryckligen ihop hälsa och miljö eller presenterar någon utförligare diskussion kring detta tema. I någon mån antyder dock två landstrategier sambanden:

Indien ”Luft- och vattenutsläpp från den snabbt växande industrin är närmast okontrollerade. Förutom de stora föroreningsproblemen som kan observeras lokalt runt industrierna sker också betydande nedsmutsning av vattendrag. Detta får konsekvenser inte bara för landsbygdens befolkning utan påverkar även städernas dricksvattenförsörjning (s. 6)”.

Kenya: ”Målet med vatten- och sanitetsprogrammet är att bidra till förbättrad folkhälsa och allmän socio-ekonomisk utveckling på landsbygden genom (1) minskad förekomst av sjukdomar relaterade till bristande vatten- och sanitetsförhållanden samt (2) genom att minska arbetsbördan för kvinnor, ungdomar och barn genom att öka deras tillgång till tjänligt vatten och godtagbara sanitetsförhållanden (s. 8)”.

4. Fattigdom, ojämlikhet, gender och miljö

Indien: ”Landanalysen visar att miljöförstörelsen blir ett allt påtagligare problem i Indien. Miljöproblemen hänger nära samman med fattigdomsproblematiken och både på landsbygd och i städer är det den fattigaste delen av befolkningen som främst drabbas (s. 9)”.

Bangladesh: ”Cirka hälften av befolkningen beräknas leva i fattigdom. Hushåll där endast kvinnor är inkomsttagare har en större andel fattiga. Fattigdomen förekommer främst vid kusten och floderna dit de fattiga söker sig. Översvämningar och andra naturkatastrofer drabbar i första hand dessa grupper (s. 1)”. ”Eftersom det är de fattigaste som främst drabbas av de återkommande naturkatastroferna har denna inriktning också en viss katastrofförebyggande funktion (s. 8)”.

Sydafrika: Avsnittet ”Urban utveckling och bostadsförsörjning” anger hur miljöförbättringar i kåkstäderna, som skapades under Apartheid, kan bidra till minskad fattigdom. Som två av tre huvudåtgärder föreslås ”fysiska förbättringar av infrastruktur och miljö i fattiga bostadsområden” och ”stöd till lokal utvecklingsplanering, miljöplanering, lagstiftning mm. (s.17)”. Vidare anges att ”Bistånd till upprustning av infrastruktur och miljö är betydelsefullt. Omdelbara förbättringar i form av belysning, vägbeläggning, trädplantering, mötesplatser mm gör också att mer långsiktiga insatser trots människornas stora otålighet får en möjlighet att utvecklas (s. 18)”.

Nicaragua: ”...orsakerna till fattigdomen är komplexa; bland annat oklara äganderättsförhållanden, låg produktivitet (snarare än markbrist), konflikter och laglöshet, bristfälliga finansiella tjänster, utarmning av naturresurserna och ogynnsamma makroekonomiska faktorer. De fattiga småbrukarnas situation leder till att många avverkar skog på branta sluttningar och kullar eller i oexploaterade regnskogsområden, dvs marker som ej lämpar sig för kontinuerligt jordbruk. Avskogningen medför minskad produktiv förmåga och startar en utarmning av jorden som kan vara svår att bryta (s. 2)”.

5. Institutioner, äganderätter

Filippinerna: ”Den snabba ekonomiska utvecklingen, svaga institutioner samt brister i lagstiftning och regelverk har medfört betydande miljöproblem. Miljöproblemen är ett av de viktigaste hoten mot en långsiktigt hållbar utveckling och bör beaktas vid utformningen av en svensk strategi (s. 2)”.

Namibia. "Givet Namibias ekologiska begränsningar är omfördelning av kommersiell mark inte självklart en lösning på fattigdomen och den ojämna ekonomiska fördelningen. Däremot torde möjligheten till innehav och ägande av gemensam mark eventuellt kunna öka produktiviteten och bidra till fattigdomsbekämpning. Inrättande av naturskyddsområden (conservancies) är ett sätt att öka den fattiga landsbygdsbefolkningens inflytande över lokala resurser vilket samtidigt ger förutsättningar för ett uthålligt utnyttjande (s. 5)".

Kambodja: "Det juridiska ramverket är ytterst bristfälligt och landet kan i vissa avseenden betraktas som laglöst. Utan ett fungerande och politiskt oberoende rättsväsende är det också svårt att komma till rätta med den omfattande korrruptionen och misshushållningen med landets naturresurser (s. 11)". Uppgifter från flera olika källor pekar på att en del av militärens intäkter inte syns i statens budget på grund av att dessa härstammar från illegal skogsavverkning (s. 3)". "...militära befälhavare och andra med kontroll över skogsavverkningen dränerade de intäkter från landets timmerexport som skulle gått till statsbudgeten. En omfattande del av timmerexporten är illegal (s. 4)".

Kenya: "Oklarheter och okunskap vad gäller ägande- och nyttjanderätt gör det svårt, inte minst för kvinnorna, att investera långsiktigt i hållbara bruksmetoder. Brister i regelverken och korrruption möjliggör dessutom godtyckligt utnyttjande och skövling av naturresurser, inte minst skogen (s. 3)".

6. Befolkning och miljö

Bangladesh: "Med en befolkning på ca 120 miljoner är Bangladesh idag ett av världens mest tätbebyggda länder (800 människor/km²). befolkningstillväxten beräknas långsamt avta men befolkningen förväntas ändå uppgå till minst 185 miljoner inom 25 år (1260 människor/km²). detta leder till ökad press på människor och miljö (s. 1)". "Befolkningstrycket sätter hård press på naturresurserna vatten, skog och mark och kommer att starkt påverka miljön (s. 4)".

Endast ett fåtal landstrategier nämner de potentiella miljöriskerna med den ökande migrationen, som oftast sker från landsbygden till städer eller kustzoner:

Bangladesh: "Migrationen till tätorterna ökar och kommer att medföra stora förändringar på landsbygden. I storstäderna växer miljöproblemen. Om 25 år kommer kanske 100 miljoner människor att bo i tätorter. Att förbereda tätorterna för denna utveckling särskilt vad gäller miljön är viktigt...(s. 3)".

7. Ekonomisk politik och miljö

Indien: "För en förbättring av delstaternas budgetläge krävs, förutom en ökad intäktsgenerering, också en ökad effektivitet i användningen av tillgängliga budgetmedel. Därutöver krävs ett avskaffande av populistiskt betingade subventioner. Nuvarande subventioner för användning av vatten, energi och konstgödsel är inte bara ekonomiskt irrationella och kostsamma utan har också negativa konsekvenser för miljön (s. 5)".

Vietnam: "Vietnam är fattigt men med snabb tillväxt. Reformtaket har saktat av, ojämlikheten ökar. Tillväxten har negativa miljöeffekter (s. 1)". "Den ekonomiska tillväxten kan riskera att ske på bekostnad av miljömässigt hållbar utveckling, genom överutnyttjande av de begränsade naturresurserna och olika former av miljöförstöring. Miljöproblemen tilltar

med tilltagande industrialisering och modernisering. Kustzonen hotas av intressekonflikter mellan industri, fiske och turism, samt föroreningar från industrier och kolgruvor (s. 3)".

8. Skuldsituation-strukturanpassning och miljö

Ingen av landstrategierna i urvalet resonerar kring effekterna av skuldsituationen eller strukturanpassningen på miljön. Däremot påpekar man i landstrategin för **Zimbabwe** att *"Effekterna av de strukturanpassningsprogram som genomförts under 1990-talet varit blandade beroende på svagheter i utformningen av programmet, brister i genomförandet och en allvarlig torka under perioden (s. 2)".* Även om miljöeffekterna inte diskuteras så kan det vara viktigt att också lyfta fram miljöns (och i det här fallet klimatets) betydelse för effektiviteten i implementeringen av t.ex. strukturanpassningsprogrammen.

9. Miljörelaterade risker

Bangladesh: *"Fattigdomen förekommer främst vid kusten och floderna dit de jordlösa söker sig. Översvämningar och andra naturkatastrofer drabbar i första hand dessa grupper (s. 1)"*
"Översvämningar, torka, jorderosion och cykloner inträffar regelbundet. En aktionsplan för hantering av landets vattenproblem har utarbetats. Aktiviteter för bl. a. skydd mot vattenkatastrofer ingår i planen (s. 4)".

Filippinerna: *"Miljöproblemen är ett av de viktigaste hoten mot en långsiktigt hållbar utveckling och bör beaktas vid utformningen av en svensk strategi (s. 2)". Katastrofbistånd har utgått för att lindra effekterna av ofta förekommande vulkanutbrott och tyfoner (s. 4)".*

Namibia: *"Namibias ekologi är känslig. Klimatet är mycket torrt, 1/3 av landets yta är öken och stora delar av jordmånen lämpar sig ej för jordbruk. Ett av Namibias problem hänför sig till bristen på vatten. Förutom gränsfloderna finns inga naturliga ytvattenkällor. Oenighet rörande grannländernas gemensamma flodvatten utgör en potentiell konfliktrisk (s. 4)".*

C. Respons

10. Mottagarlandets miljöarbete

Märkbart få landstrategier beskriver tydligt vilket miljöarbete som redan görs av mottagarlandet vid sidan om Sidas stöd. Ännu mindre skrivs om andra givares stöd inom miljöområdet. Några exempel finns dock:

Namibia: *"Regionala projekt har genomförts inom områdena tele och vatten (s.10)".*
"Regionala vatteninitiativ har [dock] endast i begränsad omfattning berört Namibia och har i stort knutits till ökenforskningsstiftelsens (DRFN) verksamhet med regional relevans (s.10)".

Tanzania: *"Det danska utvecklingssamarbetet med Tanzania koncentreras till sektorerna hälsa, transport, primärundervisning, yrkesutbildning, jordbruk, skog och miljö. Norges utvecklingssamarbete med Tanzania koncentreras till energi, transport, jordbruk, högre utbildning och betelningsbalansstöd. I det nederländska samarbetet med Tanzania ingår stöd till jordbruksutveckling, undervisning, miljö och vatten (s.11)".*

11. Sidas miljöanalys

Ingen landstrategi omnämner eller hänvisar specifikt till Sidas Miljöanalys för landet och endast LS för Sydafrika och Namibia anger de källor eller referenser som underbygger strategins (miljö)innehåll. Ett fåtal landstrategier refererar dock till andra relevanta analyser som väglett identifiering av miljömål och insatser:

Laos: *"I samband med landstrategiarbetet gjordes några studier med fokus på landsbygden och dess utveckling. Arbetet gav nya idéer kring komplexet skogs- och markutnyttjande, naturbruk och miljövard, En generell slutsats är att ett framtida stöd inom naturresurssektorn bör utvecklas mot en bredare markanvändningsansats enligt den modell som inleddes i början av nittiotalet. Fortsatta studier behöver göras under strategiperioden för att klargöra inriktningen av det framtida stödet till naturresurshantering i Laos (s. 13-14)".*

Indien: *"En särskild utredning som Sida gjort om Rajasthanans miljöproblem visar att det finns utrymme för flera olika typer av insatser avseende exempelvis energieffektivisering, industri- miljö, urbana miljöproblem, vattenfrågor, och avfalls- och föroreningsproblem (s. 10)".*

Sydafrika: *"Studier inför landstrategin för Sydafrika: ...5. Water Resources in a South African Context, ...10. Environmental Profile of South Africa [Bilaga 1]".*

Namibia: *"Källförteckning: ...Environment: 53. Annual report 93/94, Department of Water Affairs, 54. Water demand and supply management in Southern Africa region, 55. Agricultural development in the face of water scarcity, 56. An Environmental Profile of Caprivi, ... [Bilaga 1]".*

12. Svenskt stöd till hållbar utveckling

Indien: I en för Sida unik ansats föreslås att ett av två huvudmål för utvecklingsarbetet med Indien bör vara *"att bidra till ett uthålligt utnyttjande av naturresurser och till minskning av föroreningar (s. 2)".* För att operationalisera detta föreslås att *"miljöbiståndet innefattar miljöinsatser såväl inom naturresursområdet (mark, skog och vatten) som inom den moderna sektorn (s. 2)".* En tydlig geografisk avgränsning görs också genom att fokusera (miljö)samarbetet på delstaten Rajasthan, men *"att öppenhet finns för insatser på nationell indisk nivå och i andra delstater vad gäller miljö, ... samt " att ett begränsat stöd kan ges till fortsatt samarbete inom naturresurs- och miljöområdet i Orissa (s. 3)".*

Kenya: *"Utvecklingssamarbetet mellan Sverige och Kenya inom naturresurssektorn har pågått de senaste 30 åren. En stor del av det svenska stödet har gått till mark- och vattenvård, ett program som startade 1974 och till en början var koncentrerat till några få försöksdistrikt. Stödet till markvårdsprogrammet är fattigdomsinriktat i den meningen att det riktas mot fattiga befolkningsgrupper på landsbygden. Resultatredovisningar och utvärderingar visar också att stödet i många avseenden varit effektivt. Sedan dess början har ca 1,5 miljoner småbruk runt om i landet nåtts av programmet med betydande produktions- och produktivitetsökningar som följd. Trots de påtagliga framstegen kan det konstateras att den ökade produktionen inte lett till generellt höjd levnadsstandard inom småbrukshushållen. Orsakerna är bl.a. befolkningstillväxten, inflation, höjda priser på insatsvaror, allmän nedgång i priserna på jordbruksprodukter, förfallande infrastruktur samt brister i regelverk, institutioner och finansiell kontroll på central nivå (s. 7)".*

13. Miljöbeslut och åtgärder

I landstrategierna för Indien och Tanzania föreslås en rad mål, åtgärder och kostnadsuppskattningar, som tydligt syftar till att uppfylla målet om ett miljömässigt hållbart bistånd:

Indien: *"Tonvikten läggs på insatser som syftar till att förbättra miljön och att återskapa och hushålla med knappa naturresurser såsom jord, skog och vatten . Aktuella områden är markvård/landsbygdsutveckling, vattenhushållning, förebyggande och kontroll av utsläpp, energieffektivisering samt direkta miljöinsatser för rening vid nedsmutsande energiproducerande enheter. ...Stöd bör bl. a. övervägas till:*

- *metodutvecklingsprojekt inom markvårdsområdet (Rajasthan)*
- *stöd till integrerad vattenresursanvändning (Rajasthan, stad och landsbygd)...*
- *hållbart utnyttjande av naturresurser på lokal nivå*
- *stöd till urban miljö (Rajasthan)*
- *stöd till insatser inom energiområdet som syftar till att minska luftföroreningar eller till att öka energiutnyttjandet med hjälp av demonstrationsanläggningar*
- *stöd till insatser för att öka miljömedvetandet (s. 12)".*

Tanzania: *"- Landsbygdsutveckling , naturresurser och miljö; Stödet har som mål att förbättra försörjningen på landsbygden genom ett uthålligt och produktvitethöjande utnyttjande av förnyelsebara naturresurser som mark, vatten och vegetation. ...Stödet skall riktas till säkerställande av bruksrätter, stärkande av demokrati och inflytande på bynivå, effektivisering av jordbruks- och skogsrådgivning samt kapacitetsutveckling av by- och distriktsförvaltning. Volymen, inklusive stödet till miljöförvaltning (se nedan), planeras till 35 miljoner kronor på årsbasis under perioden.*

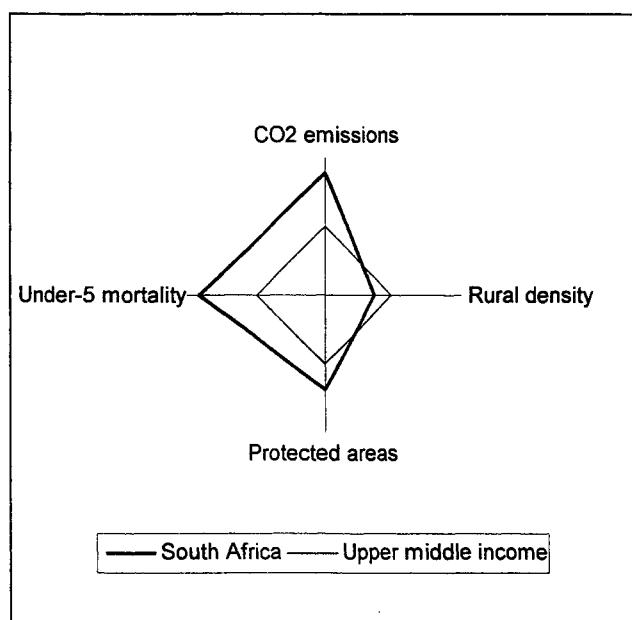
- Miljöförvaltning; målet med stödet är att öka naturvårdsverkets kompetens och kapacitet att genomföra sina lagstadgade åtaganden inom miljöområdet, Stödet skall vara dels institutionsuppbyggande och dels fältbaserat till miljöverksamheten i distrikten. Stödet skall riktas till kartläggning av särskilt känsliga områden, föroreningar, legala frågor och det kustnära området (s. 19)".

14. Miljö i planeringsprocessen

Ingen landstrategi beskriver uttryckligen den planerings- och förankringsprocess som bör ligga bakom dess miljömål och åtgärder. Däremot beskrivs delar av denna process mer generellt i Kenyas landstrategi:

Kenya: *"Förslaget till landstrategi utgår från promemorian "Preliminary country analysis of Kenya and hypotheses for future development cooperation", 1998-03-04 samt på ett antal utvärderingar och studier som genomförts på uppdrag av ambassaden i Nairobi. den allmänna inriktningen av det svensk-kenyanska samarbetet diskuterades vid ett brett samråd med kenyanska intressenter i maj 1998 (s. 1)".*

Bilaga 4: Miljöindikatorer på landnivå

1. Data Diamond:

- Under-five mortality rate (per 1000 births)	66
- CO ₂ per unit of GDP (kg/\$ (1987) of GDP):	3.4
- Rural population density (per km ² of arable land):	125
- Nationally protected areas (% of total land):	5.7

2. Other indicators:

- Access to sanitation in urban areas (%):	79.0
- Annual freshwater use (% of internal resources):	29.7
- Suspended particulates in capital city (annual mean):	n.a.*

3. National accounting aggregates (mill US\$, 1994):

Depletion estimates:	3,749
Degradation estimates:	1,666
Depreciation of produced assets:	14,225

Aggregates:

- Gross national product (GNP):	119,249
- Net national product (NNP):	105,024
- Adjusted NNP (for depletion):	101,275

	Mill. US\$	% of GNP
- Gross savings:	20,370	17.1
- Net savings:	6,145	5.1
- Genuine savings:	2,396	2.0
(Net savings – depletion)		

* Not available

Bilaga 5: UDs uppdragsbeskrivningar

Land	Miljö tagits upp i:				Miljöaspekter som omnämnts:			
	Uppdragsbeskrivning	A. Resultatanalys	B. Landanalys	C. Landstrategiförslag	Risker	Miljö & Ekonomi	Regionala aspekter	Resursfördelning
Angola								
Bangladesh								
Bolivia								
Filippinerna								
Indien								
Kambodja								
Kenya								
Laos								
Mozambique								
Namibia								
Nicaragua								
Sri Lanka								
Sydafrika								
Tanzania								
Vietnam								
Västb., Gaza								
Zambia								
Zimbabwe								

JA = ☐

NEJ = ☐

Ej inkluderad i denna genomgång = ☐

Bilaga 6: Uppdragsbeskrivning för bedömningen

Uppdragsbeskrivning för miljöbedömning av Sidas landstrategier perioden 1996-1998

BAKGRUND

Landstrategier (LS) utarbetas på uppdrag av regeringen. I det årliga regleringsbrevet anger regeringen för vilka länder Sida skall överlämna förslag till LS. LS görs i princip för alla större samarbetsländer. För länder utan landram kan strategin göras mindre omfattande. LS utgör underlag för regeringens delegering av beslut till Sida.

LS är det viktigaste instrumentet för styrning av Sveriges utvecklingssamarbete med ett land. En LS fastställs av regeringen och anger dess syn på samarbetet samt inriktning, ungefärlig omfattning och förväntade resultat. En LS skall behandla allt svenskt bistånd till landet och gälla för en period upp till fem år.

LS-arbetet är en planerings- och förankringsprocess. Nyttan av en fastställd LS avgörs av två faktorer, nämligen att den bygger på vad samarbetslandets regering avser uträtta inom de områden som strategin handlar om samt att de som skall genomföra strategin, inte minst samarbetspartnern, samverkar i att arbeta fram den och helhjärtat stöder den, när det blir dags att genomföra planerna.

Under beredningsprocessen för en LS skall en bedömning göras av de problem, som dominerar i landet, i syfte att komma fram till hur Sidas handlingsprogram, mål och policies kan tillämpas i det framtida samarbetet.

1996 antogs det första handlingprogrammet för hållbar utveckling och det fastslogs att Sida bör arbeta med att integrera miljöfrågorna i LS.

RELEVANS

Miljöpolicyenheten har under 1997 och 1998 följt Sidas LS-arbete. För att kunna få en kvalitativ uppfattning om hur väl Sidas miljöpolicy och miljöaspekter beaktats och integrerats i LS föreslås att en genomgång av LS från 1996 tom. 1998 görs. Studien utgör även en basstudie för att kunna mäta förändringar vad gäller miljöaspekter i LS-arbetet framgent. Den skall även ge en sammanfattande framåtblick och rekommendationer för hur man bättre integrerar miljöaspekter i LS. Miljöpolicyenheten vill också få idéer för en möjlig intern utbildning för landhandläggarna på regionavdelningarna angående integrering av miljöaspekter.

Inom Sida pågår ett arbete med att ta fram mål och mått för verksamheten och studien kan även i detta fall användas som basstudie.

UPPDRAG

Avsikten med studien är att få fram ett antal kvalitetskriterier avseende miljöfrågornas integrering i LS och därmed i förlängningen uppnå en ökad integrering i det svenska biståndet.

Uppdraget innebär:

- en genomgång av LS, som producerats under åren 1996 -1998
- att i samråd med miljöpolicyenheten specificera relevanta frågeställningar.

Nedan följer exempel på övergripande frågeställningar, som anses gemensamma för alla LS, men utredningen behöver inte begränsa sig till dem:

- har en miljöproblembeskrivning gjorts?
- har en genomgång av landets eget arbete gjorts vad gäller miljömässigt hållbar utveckling och prioriteringar samt har dessa inkorporerats i analysen?
- har en miljöanalys gjorts?
- finns slutsatserna av miljöanalysen beskrivna i LS?
- har miljöanalysen kopplats till ekonomisk analys?
- har kopplingar mellan fattigdomsanalys och miljö och naturresurshantering gjorts?
- har kopplingar mellan gender och miljö gjorts?
- har kopplingar mellan hälsa och miljö gjorts?
- har kopplingar mellan skuldsituation-strukturanpassning och miljö och naturresurshantering gjorts?
- finns analys gjord av inom vilka områden svenskt bistånd bäst kan bidra till en hållbar utveckling, både vad gäller integrering av miljöaspekter i samarbetsområden med annan huvudinriktning än miljö samt i specifika miljöprojekt?
- internationella miljöaspekter; nämns i LS om landet beaktat internationella miljöavtal/konventioner som ratificerats?
- tas risker för det specifika landet upp i LS? Politiska, ekonomiska och miljörisker?

- att LS för LS beakta de specifika frågor, som berör de sektorer Sida avser arbeta inom
- att sammanfatta och analysera svaren per LS och för varje frågeställning
- att lyfta fram goda exempel där frågeställningarna är integrerade
- att granska kvalitén på uppdragen från utrikesdepartementet som föregår utarbetandet av förslag till LS för att se om och hur uppdragen kan ha påverkat slutprodukten, LS
- att sammanfatta erfarenheterna från studien samt komma med rekommendationer om hur Sida kan arbeta med att kvalitativt få fram bättre LS ur ett hållbarhetsperspektiv.
- att komma med förslag på tänkbara teman för en utbildning upp till en halv dag för landhandläggare på regionavdelningarna.

Innan uppdraget påbörjas skall ett möte äga rum med representanter för miljöpolicyenheten för att slutligt klargöra möjliga frågeställningar som skall redovisa.

Uppdraget beräknas ta högst tre (3) veckor och ett första manus skall inkomma till Sida senast 22 februari 1999. Ett tryckfärdigt manuskript skall överlämnas till Sida och uppdraget vara slutfört senast 8 mars 1999.

Referenser

Med utgångspunkt från kvalitetskriterierna som presenterats i avsnitt 2 presenteras nedan en del referenser som kan vara användbara i arbetet med att integrera miljöaspekter i landstrategierna.

A. Miljöstatus

1. Nationella miljöproblem

Bojö J. and Chee N., 1995. *Environmental Concerns in Country Assistance Strategies*, Office Memorandum, AFTES, World Bank. Processed. Washington D.C.

SARDC, IUCN and SADC, 1994. *State of the Environment in Southern Africa*, Johannesburg, Penrose Press.

World Bank, 1992. *World Development Report, Development and the Environment*. New York, Oxford University Press.

World Bank, 1995. *National Environmental Strategies: Learning from Experience*, Environment Department, Washington D.C.

2. Internationella miljöaspekter

Hernes, Helga, Arne Dalfelt, Terje Berntsen, Bjart Holtmark, Lars Otto Noess, Rolf Selrod, och Asbjørn Aaheim, 1995. *A Climate Strategy for Africa*. AFTES ESD Strategy Building Blocks for Africa 2025, World Bank, Washington DC.

World Bank, 1995. *Toward Environmentally Sustainable Development in Sub-Saharan Africa: A World Bank Agenda*, Africa Region, Technical Department, Washington D.C.

World Bank, 1995. *The World Bank Framework and the UN Framework Convention on Climate Change*, Environment Dept. Climate Change series, paper 9, Washington D.C.

World Bank, 1996. *Towards Environmentally Sustainable Development in West Central Africa*, West Central Africa Department, Washington D.C.

Furst, Michael; (1990). *Protecting the Ozone Layer*, AFTEN Technical Note No. 7, World Bank, Washington DC.

B. Drivkrafter

3. Miljö och hälsa

Listorti J., 1996. *Bridging Environmental Health Gaps, Cross-sectoral Literature Review and Analysis*, Volume II, AFTES, World Bank. Washington D.C.

Songsore, Jacob and Gordon McGranahan, 1993; *Environment, Wealth and Health: Towards an analysis of intra-urban differentials within the Greater Accra Metropolitan Area, Ghana*, Environment and Urbanization, 5(2):10-34.

World Bank, 1993. *World Development Report, Investing in Health*. New York, Oxford University Press.

4. Fattigdom, ojämlikhet, gender och miljö

Agarwal, Bina, 1997; *Gender, Environment, and Poverty Interlinks: Regional Variations and Temporal Shifts in Rural India, 1971-91*, World Development, Vol. 25, No. 1, pp. 23-52, Elsevier Science Ltd, U.K.

- Bradley, Phil, 1991; *Woodfuel, Women and Woodlots*. Vol. 1, MacMillan Press Ltd., London.
- Dasgupta, P., and Mäler K-G., 1994. *Poverty, Institutions, and the Environmental-Resource Base*, World Bank. Washington D.C.
- Dasgupta, P.; 1993. *An Inquiry into Well-being and Destitution*, Oxford: Clarendon Press
- Dasgupta, Partha, 1995; *Population, Poverty And Local Environment*, Scientific American, 272(2), pp. 26-31.
- Ekbom, Anders and Jan Bojö, 1999. *Poverty and Environment: Evidence of Links and Integration into the Country Assistance Strategy Process*, AFTE1 Discussion Paper nr. 4, Environment Group Africa region, The World Bank, Washington DC.
- Guijt, Irene, 1997. *Gender and the Environment in Development Cooperation – an Assessment of Agenda 21 and the Platform for Action*, Sida, Stockholm.
- Leach, Melissa and Robin Mearns, 1991; *Poverty and Environment in Developing Countries: An Overview Study*. Insitute of Development Studies, Sussex, UK. Processed.
- Lopez, Ramon, 1997; *Where Development Can or Cannot Go - The Role of Poverty and Environment*, World Bank, Washington D.C.
- Prakash, Sanjev, 1997; *Poverty and Environment Linkages in Mountains and Uplands: Reflections on the "Poverty Trap" thesis*, CREED Working paper 12, IIED, London.
- Sida, 1991; *Poverty, Environment and Development - Proposals for Action*, Stockholm
- Sida, 1996. *Sidas fattigdomsprogram – Handlingsprogram för att stödja bärkraftig försörjning och bekämpa fattigdom*, Sida, Stockholm.
- Segnestam, Mats, 1996. *Fattigdom och miljö*, Sida Task Force on poverty reduction, Working paper: 10, Sida, Stockholm.
- World Bank, 1990. *World Development Report*. New York, Oxford University Press.
5. Institutioner, äganderätter
- Binswanger, Hans P., 1989; *Brazilian Policies that Encourage Deforestation in Brazil*, Environment Department Working Paper No. 16, World Bank. Washington D.C.
- Carter M. and Olinto P., 1996. *Decomposition and Identification of the Impact of Land Titling on Agricultural Productivity in Paraguay*, Mimeo, Department of Agricultural Economics, University of Wisconsin.
- Chomitz K. M. and David Gray, 1996. *Roads, Land, Markets And Deforestation: A Spatial Model Applied To Belize*. World Bank Economic Review, Vol. 10, No. 3: 487-512. The World Bank. Washington D.C.
- Hanna S. and Munasinghe M., 1995. *Property Rights and the Environment, Social and Ecological Issues*, The Beijer Institute and the World Bank. Washington D.C.
- Hoy, Michael and Emmanuel Jimenez, 1996; *The Impact on the Urban Environment of Incomplete Property Rights*, Working paper no. 14, Policy Research Department, World Bank. Washington D.C.
- Jodha, N.S., 1986; *Common Property Resources and Rural Poor in Dry Regions of India*, Economic & Political Weekly, Vol. 21 (27): 1169-81
- Jodha N.S., 1992. *Common Property Resources, A Missing Dimension of Development Strategies*, Discussion Paper No. 169, World Bank. Washington D.C.

López R., 1996. *Land Titles and Farm Productivity in Honduras*, mimeo, Department of Agriculture and Resource Economics, University of Maryland.

Mahar, Dennis, 1988; *Government Policies and Deforestation in Brazil's Amazon Region*, Environment Department Working Paper No. 7, World Bank. Washington D.C.

Ostrom, Elinor, 1990. *Governing The Commons: The Evolution of Institutions for Collective Actions*, Cambridge University Press, New York.

Kamugasha, B.B.; (1989). *Developing Institutional and Legal Capabilities for dealing with Environment in Sub-Saharan Africa*, AFTEN Technical Note No. 3, World Bank, Washington DC.

6. Befolkning och miljö

Cleaver K. and Schreiber G., 1994. *Reversing the Spiral, The Population, Agriculture, and Environment Nexus in Sub-Saharan Africa*, World Bank. Washington D.C.

Cropper M. and Griffiths C., 1994. *The Interaction of Population Growth and Environmental Quality*, American Economic Review, Papers & Proceedings, vol. 84, no. 2, pp. 250-254.

English J., Mary Tiffen, Michael Mortimore. 1994. *Land Resource Management in Machakos District, Kenya 1930-1990*, World Bank. Washington D.C.

Ferguson-Bison, D., 1992; *Rational Land Management in the Face of Demographic Pressure: Obstacles and Opportunities for Rural Men and Women*, *Ambio* 21 (1): 90-94.

Filmer, Deon and Lant Pritchett, 1996; *Environmental degradation and the Demand for Children: Searching for the Vicious circle*, Working paper no. 12, Policy Research Department, World Bank. Washington D.C.

Green, Cynthia P. [Ed.], 1993; *Sustainable Development: Population and the Environment*, Academy for Educational Development, Washington D.C.

Heath, John and Hans Binswanger, 1996; *Natural Resource Degradation Effects Of Poverty And Population Growth Are Largely Policy Induced: The Case Of Colombia in Journal of Environment and Development Economics*, Vol. 1: pp. 65-83.

LeRoy P., 1995. *People, Numbers, Impacts: An Annotated Bibliography of Scientific Literature on Population and the Environment*, Population and the Environment Program, Population Action International, Washington DC.

Mink S., 1993. *Poverty, Population and the Environment*, Discussion paper no. 189, World Bank. Washington D.C.

Myers, Norman and Jennifer Kent, 1995; *Environmental Exodus - An Emergent Crisis in the Global Arena*, Climate Institute, Washington D.C.

Sida, 1996. *Befolkning och miljö/naturresurser*, Sida, Stockholm.

7. Ekonomisk politik och miljö

Bojō J. and Hamilton K., 1996. *Malawi: Genuine Savings*, World Bank. Washington D.C. Processed.

Brandon C., 1995. *Valuing Environmental Costs in Pakistan: The Economy-wide Impact of Environmental Degradation*, Internal Discussion paper report no. IDP - 164, South Asia regional Series, World Bank. Washington D.C.

Brandon C. and Hommann K., 1995. *The Cost of Inaction: Valuing the Economy-wide Cost of Environmental Degradation in India*, ASTEN, World Bank. Processed.

Gandhi V. P. [Ed.], 1996. *Macroeconomics and the Environment*. International Monetary Fund, Washington D.C.

Hamilton K. and Lutz E., 1996. *Green National Accounts: Policy Uses and Empirical Experience*, Environment Department papers no. 39, World Bank. Washington D.C.

Low P. [Ed.], 1992. *International Trade and the Environment*, Discussion Paper no. 159, World Bank. Washington D.C.

McMorran R. T. and Kirk Hamilton, 1996. *Philippines: Scope for Integrating Macroeconomics and the Environment - Some Suggestions*, IMF and the World Bank. Washington D.C.

World Bank, 1994. *Chile Managing Environmental Problems: Economic Analysis of Selected Issues*, Report No. 13061-CH. Washington D.C.

World Bank, 1996. *Vietnam Economic Sector Report on Industrial Pollution Prevention*, Washington D.C.

World Bank, 1997. *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Sustainable Development*, ESD Series No. 17, Washington D.C.

8. Skuldsituation-strukturanpassning och miljö

Bojö, Jan, 1997; *Structural Adjustment and the Environment: A Review of Studies with Emphasis on Sub-Saharan Africa* in *Forum for Development Studies* [Ed. Olav Stokke], No. 1, 1997, Norwegian Institute of International Affairs, Flekkefjord.

Holden Stein T., 1997; *Adjustment Policies, Peasant Household Resource Allocation and Deforestation in Northern Zambia: an Overview and some Policy Conclusions* in *Forum for Development Studies* [Ed. Olav Stokke], No. 1, 1997, Norwegian Institute of International Affairs, Flekkefjord.

Munasinghe M. and Cruz W., 1995. *Economywide Policies and the Environment, Lessons from Experience*, Environment paper No. 9, World Bank. Washington D.C.

Reed D. [Ed.], 1996. *Structural Adjustment, the Environment, and Sustainable Development*, Earthscan Publications Ltd., London.

Warford J., Schwab A., Cruz W. and Hansen S., 1994. *The Evolution of Environmental Concerns in Adjustment Lending: A Review*. Environment Department Working paper No. 65, World Bank. Washington D.C.

9. Miljörisker

Benson C., 1994. *Drought and Macro-Economic Performance: A Comparative Analysis of Six Sub-Saharan African Economies*, ODI, London.

Opsal, Knut; (1989). *The Export of Toxic Waste to Africa - What do we Know?*, AFTEN Technical Note No. 4, World Bank, Washington DC.

C. Respons

10. Mottagarlandets miljöarbete

Greve, Albert, Julian Lampietti, och François Falloux. 1994. *National Environmental Action Plans in Sub-Saharan Africa*. AFTES ESD Strategy Building Blocks for Africa 2025, World Bank, Washington DC.

SADC, 1994. *SADC Policy and Strategy for Environment and Development, Toward Equity-Led Growth and Sustainable Development in Southern Africa*, Ministry of Agriculture, Co-operatives and Marketing, Maseru.

11. Sidas miljöanalys

Sida, 1998c. *Anvisningar för arbetet med landstrategi och landplan*, Regionavdelningarnas policy/metodgrupp, Sida, Stockholm.

Sida, 1997. *Miljöanalys – några synpunkter till hjälp i landstrategiarbetet*, Avdelningen för naturresurser och miljö, Sida, Stockholm.

12. Svenskt stöd till hållbar utveckling

Sida, 1998a. *Omsorg om miljön - Sidas program för hållbar utveckling*, Sidas informationsavdelning, Sida, Stockholm.

Sida, 1998b. *Riktlinjer för miljökonsekvensbedömningar i utvecklingssamarbetet*, Avdelningen för naturresurser och miljö, Sida, Stockholm.

Sida, 1996. *Sida's Policy on Sustainable Development*, Sida, Stockholm.

Segnestam, Mats, 1997. *UNGASS och Sida - en sammanfattande rapport om FNs Särskilda Generalförsamling om miljö och utveckling i juni 1997 och vissa slutsatser inför Sidas fortsatta arbete med Agenda 21*, Sida, Stockholm.

13. Miljöbeslut och åtgärder

Persson, Sture, Mats Segnestam och Anders Wijkman, 1994. *Hållbart bistånd – det svenska biståndet efter UNCED*, Volym 1, Huvudrapport, Utrikesdepartementet Ds 1994:132, Norstedts Tryckeri AB, Stockholm.

14. Miljö i planeringsprocessen

Ekbo, Anders and Jan Bojö, 1997. *Mainstreaming Environment in Country Assistance Strategies*, Discussion Paper No. 1, Environment Group, Africa Region, World Bank. Washington D.C.

Engelstad, Sam; 1989. *Reflections on NGOs, the Bank and The Environment in Africa*, AFTEN Technical Note No. 2, World Bank, Washington DC.

Jones N., 1995. *Little Spoken but Much Said, A Technology-Enhanced Participatory Approach to the Malawi Country Assistance Strategy*, Mimeo, World Bank. Washington D.C.

Kamugasha, B.B.; 1989. *Local Participation in Environmental Assessments in Africa*, AFTEN Technical Note No. 10, World Bank, Washington DC.

Khalikane, M.G.; 1989. *The Environmental Action Plan Process - Some Lessons from Lesotho*, AFTEN Technical Note No. 1, World Bank, Washington DC.

Opsal, Knut and Kirk Talbott; 1990. *The Implementation of the Madagascar Environmental Action Plan: Possibilities and Constraints for Local Participation?*, AFTEN Technical Note No. 9, World Bank, Washington DC.

Sida, 1998c. *Anvisningar för arbetet med landstrategi och landplan*, Regionavdelningarnas policy/metodgrupp, Sida, Stockholm.

Sida, 1997. *Miljöanalys – några synpunkter till hjälp i landstrategiarbetet*, Avdelningen för naturresurser och miljö, Sida, Stockholm.

STYRELSEN FÖR INTERNATIONELLT UTVECKLINGSSAMARBETE
105 25 Stockholm, Sweden
Tel: 08-698 50 00. Fax: 08-20 88 64
Hemsida: <http://www.sida.se>

ISBN 91-586-0208-9